

דברי השמנה אשר היו שומה במה כהנים מתעים או מרשיעים פתאים. לכן מצאו להם דרך חדשה לאמר כי ישראל לא ייכה לקחת חלק בזכות ומשפט בארץ מושבו, יען כי לא כבן הארץ יחשוב את נפשו ויצפה לנאולה, כאשר תשוב המטלבה לידו. מציאה מצאו שונאי ישראל ונפלו עליה בשמחה רבה וכלי ספק לא יארכו הימים ודברי השמנה הזאת יהיו לראש פנת כל העלילות. עתה עוד חדשה היא ולא רבים ידעוה. אך בקרב ימים תודע לכל שונאינו ויהיוקו בה ככדבר הפך. זאת היא הסכה האחת והשנית היא כי מעולם לא עלה על לב אחד מבני העמים, גם לא יכול לעלות על לבו לחשוב זאת לחטאת להיהודים על כי יקראו בשם יעם, כי האהבה לארץ מולדתו היינו להארץ והעם לא רק להמישל, עשתה זה לא כביר כנסים ותעף עד קצו ארצות איראסא ולשבות שבי כלב רב אדם דבר אהבה ואהבה להעם החלו להחשב כתורת צדק זה כמאה שנים, אחדות המשפחות משפחות משפחות לבד, אחדות ארץ אישכנו ואיטאליה ודומיהן, עלתה על שפת לשון זה ארבעים שנה, ועתה תחשב לאיש לצדקה גדולה אם כל הגות לבו תהיה באחדות ובאשר לאמו וארצו, אבל עוד ימצאו רבים מהאצילים והכהנים אשר ימאסו בהדעה הזאת גם ילחמו כנגדה, ואשר על כן נטל על ארבעי עמם זאצם להתבונן מאד מי ומי המה אשר רוחם נאמנת באמר עמם, ומי הוא מנגדם ולוחמם, והרבה הזה ספק עיני רבים להתבונן בכני ישראל ולשאל: מי המת? הלנו המה אם לצרינו? האם בני הארץ המה או הגם מרחוק באו? השוכים והישרים שבהם בראותם כי היהודים יחרפו נפשם למות בעד הארץ אשר ישבו בה, כי יקריבו כל קרבן, קרבן כסף וקרבן נפש אדם וכל בני הארץ מהרו ויחליטו כי בני הארץ המה, והרעים כלבותם המבקשים אך תואנות ועלילות, המה בקשו בישראל עונה ולשנא לאמר לזו לא לנו הוא, כי לא בן אמונה אחרת הוא כי אם בן עם אחר ולא יחד עד עולם, אתנו בארץ ובאהבתה ובמשפטיה, זאת היא הסכה השניה, אולם ככל זאת עוד יש לשאל: הלא בימינו לא יבקשו אך להעליל עלילות שקר ואיך ידברו כזאת שונאי היהודים לעין כל? הלא כל רואיהם יכירום כי הם זרע נאמן לארץ מולדתם, ואם ידברו כזאת בלי ספק מצאו מקור נאמן לדבריהם — על זאת נשיב כדאבון לב כי אמנם מקור מצאו, מקור משחת אשר היהודים בעצמם חפרוהו ויפתחוהו, המה בידיהם כרוהו ויתנוהו כמעין אכזב לשונאיהם לשאוב ממנו מי שנאה, בלי דעת וחשבון נתנו הרב חדשה בידי שונאינו להלחם בנו כיום הזה.

מה אנו?

בשאלתי הזאת איני מתכוין להשפיל כבוד בני האדם ולומר: הן כלכם אין, מעשיכם תהו, ימי חייכם הכל, בינתכם אפס ומותר האדם מן הבהמה אין, במשמעות ענין מה אנו, יהודי רגיל לומר בתפלתו ככל יום, מטה

שארם מננה ומשפיל את עצמו לפני המקום בתארים מגונים, שעל הרוכ הם שגורים על לשונו ואין אזניו שומעות מה שהוא מדבר בסיו, עוד לא מוכח שכן הוא משים את עצמו באמת, ועוד לא נתנה רשות לשום איש לנגות בתארים ההם בעצמם את חברו בפרהסיא, כי מי יאמר למשל לפלוני, הנהג כשורה על הצבור באימה ובנסות הרוח? נוח היה לך ולנו שלא נוצרת, עפר אתה כחיך, הרי אתה כלי מלא בושח וכלימה לקיים מה שבצמך התורית בפוך? או מי ירחיב נפשו להגיד בפומביה לפלוני ולפלוני מהמשכילים: הנכם חכמים בבלי טרע ונכונים בבלי השכל, נשען על הודאת עצמם בתפלה הידועה? האדם חי בעולמות שונים הרבה: בעולם העשיה, בעולם ההיגיוני, בעולם האמונה והמוסר ואין עולם אחד נוגע בחברו, לפי דעת רבים, אפילו כמלא נימא, עד שלפי דעתם יחויבו, כי בכל אחד מאלה האדם בדיח אחרת, עם רוח אחרת, עם שפה אחרת ועם תכונות משונות, בעולם האמונה והמוסר אין לפלוני לא אהבת עצמו, לא גאון וגובה ולא תהוות והפוך, בשאר העולמות, בעולם ההיגיוני יד רוחו על העליונה, להגות ולכתוב אמרו רוח באין מעצור, מבלי משים אם יסכימו עם המציאות ועיני הטבע, ובעולם העשיה להסך יד גופו העבור שלמה ומעשיו והנהגותיו אינם מסכימים עם הגותו ורוחו, אין אדם נתפס בעולם אחד על מהגותו ומחשבותיו בעולם אחר, כל עניני בני האדם ומנהגיהם בשאר העולמות הם לפי זה כמנהגי אלה המשחקים בכתי התיאטראות, וכשהם גומרים את גוסח הישחק, כל אחד בעולמו ונוטלים מעל פניהם את המסכה ויוצאים למעלה בעולם העשיה, כל אחד הולך לבצעו בחשבון ואינו מחל על טובת עצמו ועל כבודו אפילו כל שהוא, והואיל ואינו לא באתי לדון אלא בעולם הזה בעצמו וסוף קבעתי מקום המשפט, לפיכך אינו השאי להשאלת הנזכרת ההוראה הידועה, שיש בה השפלת כבוד האדם, אפילו בשרציתו, ובפרט שאני להסך מעלה בכבוד האדם ואינו רוצה בשום אופן להשפילו, וסבירי לי עוד כהני יש אומרים שכל העולמות האלו האמורים פתיחים ביניהם, קשורים ומהודקים זו בזו בשלשלת סבה ומסוכב, והאדם צריך לבוין, שדעותיו ומדותיו ומעשיו והנהגותיו יסכימו יחד, לא שיהפך כללם כססגונא לכמה וכמה גוונים, ואם לפי זה במשמעות שאלתי יש הוראה אחרת, התשובה עליה מחויבת כמו כן להיות משונה מהתשובה הידועה והמוזגלת, זמה היא?

הנהגותיהם שבקרבנו, הקופצים כראש בכל העינים בלי שום ישוב הדעת וכלי שום הקידה ורדישה הראויה מתחלה, יקראו: זה כמה אנו חיים בעולם בחסד האל, הודונונו וגם ילדנו נעים וגדלנום והוכלנום לחופתם, יבעלים אנו נשים אנו, אבות אמהות אנו, ועכשיו ראו בא איש זה לצחק בלנו ושואל: מה אנו? בתמיה.

יהודים אנו! את הזהרות אנו שומרים מדור דור ויהודים נשאר לעולמי עד על אפס ועל חמתם של כל הטלגלגים! את דבריהם אלה יחזקו עוד בהוי ואוי ואבוי ואנחות רבות ויאמינו כי היא תשובה מספקת לכבול את השאלה הנזכרת בביטול גמור.

אף הרבה ממשכילינו, חדשים גם ישנים, המוצאים חן בעיני עצמם וסוברים, שאין העולם מתקיים אלא כהבל פיהם, ולא יוכלו להתאפק ויקראו: משכילים אנו! אנו קוראים בספרים וגם בעצמנו נחבר לפעמים דבר מה ובו ובו וכו', זאת תהיה תשובתם לשמחת לבם ולהנאת נפשם, שנודמנה לפניהם שעת הנושר להתראות בכל תפארת גדולתם ולספר בשבחם, וידמו כי בזאת הם פתרו את השאלה הנזכרת, ואנחנו מקבלים תענוג ונהנים מהם ומדבריהם וממאמריהם ומכל פרי עמם ומחשבותיהם.

והעסקנים והתגרים שברכנו, המרודים תמיד בעסקיהם והחושבים את עצמם לאנשי מעשה טחוכים שאין למעלה מהם, יבזו אותי ואת שאלתי בלבם ויעברו עליה בשתיקה, כמו על מלתא דקטנותא שאין בה הנאת בים, וכמו על דברי כל יושבי בית המדרש ואנשי הרוח בכלל, שאין בהם ממש, לא תועלת גשמית ולא הנאה מוחשית, ואולי רק מעטים מהם בקושי יתירו לעצמם לכבדני בתשובתם הקצרה, כגדול לבב וכפנים נועמים, ככפני כל העסקנים והתגרים, ישיבו: סוחרים אנו! מטרדים ומסובלים אנו, ואת פרנסתנו אנו מבקשים!

כאלה וכאלה ישיבו על שאלתי הזאת כיוצא בתשובות אלו, איש לפי דרכו ומיבו, ועיקר הדבר, מה אנו? לא ישיב מהם גם אחד, אני בעצמי מכיר ויודע, כי בעלים ונשים אתם, אבות ואמהות אתם, יהודים אתם, גם משכילים, גם סופרים בכב ויש בככם עסקנים, תגרנים, שטופים בטרדות הפרנסה. כל זאת לא נעלם ממני ואני יודע מה אתם, אבל רבותי! הגידו נא: האם אדם אתם?

לכאורה יש להקשות, טאי קא משמע לן? סתמא אדכ אנחנו ותסברא כהמות אנו?!

חלילה רבותי! מי הגיד לכם כזאת? אפילו הסומא יוכל למשש, כי אין לכם לא קרנים ולא אזנים, ארוכות ואינכם הולכי על ארבע, מי אפוא יפקק בזה, כי אך נרה של דברים מקובלים, בלבד אתם מעלים ולא את מאכלכם כמעלי הגרה כבהמות שדה? כי אתם בצפצוף מצפצפים להג הרבה בספריכם ולא כשיחת העופות המצפצפים בשדות וביערים? כי אתם סורחים לפעמים באויר ולא ככנפים? כי אתם מנקרים בגלי קדמוניות מעופשים שאין בהם גרעיני דעת ומוציאים משם סרמומים, ובלואי סחבות, ולא באשפתות ומקומות זבלים חלילה כתרנגולים? כי אתם מחקים מנהגים ומעשי אחרים ואינכם חלילה קופים? כי אתם מטלאים כרסכם בחכמה נסרחה ואינכם מסריחים פשוט כמין חי הסרחון? כי אתם זוחלים לפעמים בכפיפות רבה ולא על גהונכם כנחשים ותולעים? אמת הדבר, כי בזאת

יוצאים מגדר הבהמה ושאר בעלי החיים, אבל להתחשב בגדר האדם צריכים להיות מסומנים בתוארים וכדברים משפיקים יותר מאלה. לדברים הרבה לומר האדם, חוץ מדבר זה: איך להיות אדם, תורת האדם, תמימה מאד, שהורה וזרה וכלל זאת לא כלם בעונותינו הרבים יודעים אותה, אנחנו לומדים וקוראים בחיינו ספרים הרבה מענינים שונים; מעניני איזו מיני חכמות, חוקים ומשפטים שונים, ספורי מעשיות וקורות העולם, מעניני משל ומליצה וכיוצא בהם, וזה ספר האדם הקדוש נעלם מטנו. האלפא-בית הזה מחיי האדם, מיראתו ואמונתו, מחכמתו וממעשיו ומהנהגותיו בביתו עם אשתו ובניו ומהנהגותיו בעולם עם חבריו — אותו נשליך אחרי גונו, ובלעדו נתחיל להיות יראים, משכילים, תגרנים, אבות ואמהות, פרנסים עוסקים בצרכי צבור ומנהיגים וכיוצא באלו, לפעמים יארע, כי אינו מכל אלה יזכרו את שגיאתם ויראו שאלמלי התחילו דרכי חיהם כספר זה הנזכר, אזי יראתם וחכמתם ומעשיהם וכל הנהגתם היו נכונים, משובחים ומעולים יותר בכל האופנים ולא היו נמצאים בכל אלו כל השיגאות והחשובים וכל המבוכות והסכסוכים והתקלות כשיעור מרובה כל כך, אז היו כרורים ומוכנים לכל וזה הכריות היה גוחה מהם ביותר; אבל על הרוב יזכרו זאת לאחר זמן שאין עוד לתקן המעות, בזמן שאולת ידם ועיבורים ובמליכתם מן העולם, ובשעה המוכשרת לזה יודים תקיפה אינם רוצים, כשגנה או בודון, לדעת דברים ככמו אלו, הכל הולכים בדרך הכבושה מדורות ישנים וכל אחד הולך אחר חברו בעינים עצומות, ואי לו למי שינסה להתיצב ולשאל: שמא תועים אנחנו אחי? שמא אינה הדרך הישרה ושמא יש דרך יותר טובה וכמוחה? כי בזאת יעיר עליו חמת כל האספסוף והיו קול רעש גדול ותלונה במחנה, מהיכן לקח זה הזכות לעצמו, יצעקו, להטיל ספק בדרכינו ולהורנו דעת? כמו שיתנהג אצלנו כך הוא נאה ויפה, כבר היה כך לעולמים בדורות מלפנינו וכך נעשה ונמסור, זאת לדורות מאחרינו, ואם בעיני מירע הם נשא אין הושישין לו, צא צא, יאמרו לו, שקלי לך למיבותא ואל תשמיע קולך עמנו! מוכן מאלו, שהרתחנים הצועקים ביותר הם האנשים האלו, שבהזיות ובדברי הבאי ותעתועים הישנים תלויה פרנסתם, טובת עצמם וכבודם, וכי יפה היא להם להודות בעצמם, כי כמו שדם עושים ומתנהגים, כמו שלמדו וחשבו ונכמו שכתבו וחברו עד עתה הכל הכל? קשה מאוד להשליך מרה ולסבול נקיון שנים והוסר להם; קשה מאוד למחול בעצמו על הכבוד להמנות בין חכמי לב וגדולי המהברים ולשבת לעת זקנה באחת המנות כתרנגול העולה ויושב על מכון שבתו בערבית, אמו פרנסה וכבוד, מילתא זמרתא היא? הדברים האלו הם הסבות הראשיות למעשים ושערוריות הרבה, שנעשו תחת השמש באומות שונות ובומנים שונים, אלה הם המסבות הגדולות למציאות הרבה הכמרים והקוסמים והחרוטים והמכשפים בארץ כנען ובמצרים ובכל ארץ הקדם, הנער הלוי הוא, שנדר ללחם ולגור כאשר יצא, כפי עדות הכתוב (שופטים י"ז) הואיל בשכר עשרת כסף

לימים וערך בנדים ומחיתו — כמו אחד מהמלמדים בכפר — להיות לכהן
 אצל פסל מיכה, ואחרי כן כשהגיעו לפנינו ענין זה: הטוב לנו להתעסק
 בגלוליו ובמעשי תעתועיו אצל איש אחד או אצל שבט ומשפחה בישראל?
 תאות הממון והשררה והכבוד גברה עליו ויקח את כל התעותעים עם כל
 הכליו ויבא בקרב העם! ולפי ספור הכתוב (שם י"ח, ל"ז) זה הנער השוגה
 ומשגה, שנזדמן לפנינו עסק טוב מאוד כזה, הוא ובניו היו מחזיקים פרנסתם
 בתורת חזקה אצל שבט הדני והוליכוהו שולל ברוב תחבולותיהם והבליהם
 ונכליהם עד יום גלות הארץ! האוגורים, הם הקוסמים שכרומא, היו נמנעים
 מהביט איש בפני רעהו, בכרי שלא ישחקו בעצמם על סכלותם ואף על פי
 כן לא רצו לעזוב את התעותעים מידם! הכתוב בעצמו מתאר לנו תרמית
 נביאי השקר והשחתת דרכם בשביל למלאות כרשם בשעלי שעורים ובפתותי
 לחם, ואם כשביל הנאה מועטת כזאת נביאי השקר מצויין, על אחת כמה
 וכמה כשביל מרכבות יקרות ותענוגים גדולים ומתנות רבות, המובאות להם
 ביראת הכבוד מכל עניי הדעת בישראל, כפי מצבנו עתה, אצלנו פרנסה
 וכבוד מהדברים החשובים במאד, ומשיבותם גדולה היא כן מהאי מעמא,
 שכהונות הנונות עם כסף וכבוד אינן מצויות כי אצלנו וכן מהאי מעמא,
 שאנשים מחונכים ומוכשרים למצוא כל צרכיהם בעבודה ובכשרון ולהתפרנס
 מיגיע כפם מבלתי היות תלויים בחייהם מאחרים — מעמים מאד אצלנו,
 ולפיכך בודים מלב וממציאים מיני פרנסות משונות, הן בעניני האמונה והן
 בעניני ההנוך והן בעניני ההנהגה בחיים והן בעניני הקהל והן בספרות
 האומללה וכיוצא בהם, אלה משרתי אלהים יקראו מפסלות וכתות שונות,
 העוסקים, איש איש כפי מדרגתו ויכלתו, לתקן העולם תמיד; אלה נעשים
 מלמדים משונים ואלה שדכנים מכוהלים וברחנים מכולכלים, אלה מטילים
 עצמם על הצבור לעשות עמו טובות משונות בכל מאמצי כח זה בכה זה
 בכה, ואלה נעשים סופרים ומחברים ומביאין לעולם החבורים והמאמרים
 חזרים, המספיקים לנו כל דבר הנוגע לעצמם ולכבודם — מה טבע אדם
 ורבעם, מה שקרה להם עם פלוני ופלונני ומה שענו לפלוני ולפלוני על
 המכתבים שקבלו, מה שעבר עליהם בשבתם בביתם ובלכתם בדרך, והכל
 בפרוטרוט, כאלו גרמו לנו ולכל העולם הספר גדול אם החסירו חלילה איזו
 דבר מדבריהם, כעשב הארץ יציעו אלפי פרנסות שונות, שאין בהן ממש
 ומרכות הכל כל כך, עד שאלמלי השעה הדוחקת היו שוחקים עליהן או לא
 היו נמצאות או כלל, ועתה אמנם עשו להן שם גדול בעולם ואנשים
 הרבה קופצים עליהן ואוחזים בהן בכל יכלתם, כל אחד בענינו הנבחר
 מתאמץ להחזיק הפרנסות הללו, בכל תחבולות ערמה מתכוונים לחבבן על
 המון העם בספורי מעשיות זרים ובדברי תפל ומדוחים, ינסה נא אחד להשמיע
 קולו כנגדם, מיד אלפי פיות נפתחים לבלעהו, ומרוע כאמת לא יציעקו כל
 משמרי הכלי שוא ההם, אם יעזבו חלילה את פרנסתם ואם חלילה תפקחנה
 עיני ההמון ולכבו יבין לא תהיה להם עוד תקומה, ואם כזאת שמבקשים

טובת עצמם והנאתם הם מזיקים להכלל, כאשר הם מונעים את הטוב וגורמים
 תהפוכות ומכוכות בחיי החברה, הנה מה להם ולאחרים, חיי כל איש קודמם
 לחיי חברו אבל זהו מנהג השומים והנבערים מכל ידיעה ועבודה מועילה,
 שחיייהם תלויים להם מנגד ואין להם בסיס נאמן על מה שיסמכו, הסחר
 התמידי מפני העוני והמחסור, המעוסף עליהם בלהם החרב המתהפכת, מורד
 אותם לבקש רוח וחצלה איזה שתהיה ובאיזו תחבולה שתהיה מבלי הבחין
 אם היא הצלה נכונה ומתמדת או הצלה מדומת ועוברת ומבלי ראות את
 הנולד, מה שאחרים, וגם הם עצמם בתוכם, יוכלו לסבול מהצלתם חזרה הזאת
 בעתיד, כחולה המבקש לשות בשעה שהחום קורח בקרבו מבלי משים, כי
 השתיה שלא כדת תלהטו עוד יותר ורעה תבוא עליו, ואמנם איש בעל
 צורה החפץ להיות בכמחה ובדעה מיושבת מתנהג באופן אחר, תורת האדם
 מלמדתו, כי טובת עצמו וטובת החברה מדובקות ותלויות זו בזו, לא שטובת
 החברה מוטלת עליו לחובה כגזרה שיוצא מלפני השליט והוא מחויב לותר
 משלו ולחקרוב הנאתו שלא בטובתו ורצונו, כדברי חכמי המוסר הראשונים,
 שלא הבינו עוד טבע האדם והלכות הרצון ומדות המוסר על בורין וחשבו
 לו לאדם עשית הטוב המוסרי כקרבן מצדו וכחובה ופקודה, שהוא מצווה
 ומוזהר עליה, אבל באופן אחר יותר נעלה, כמו שיתבאר בפרק הבא.

ב.

טבע הענין נתייב להשקיף מתהלה השקפה ברורה בקיצור האפשרי
 על השתלשלות דעות בני אדם ומדותיהם מראש ועד סוף, כדי שתהיה פתח
 למבין להשיג ארחות היים ומוסר על בורין, שמתוך כך אתה מכיר את ספר
 תורת האדם הנכון, ולתכלית זו אפתח במאמר החכם מגדולי רבותינו ז"ל והוא:
 על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל
 העבודה ועל גמילות חסדים!
 בדברים המעשים האלה הלביש החכם האלקי רעיון נשגב, המקיף את
 העולם מכל צדדיו, בתוכו נכללו תמצית כל הרעיונות וחקירות פילוסופיות,
 שנתבררו היטב בימינו אלה, בתולו טמיר ונעלם, כמו בתוך הזרע, השלמת
 העולם ועליותו ממדרגה למדרגה בפולס החיים, חכמינו בעלי אסופות בימים
 ההם הבינו את רעיון המלות המעטות האלו לאשורו ויסרו עליו כל התקנות
 הטובות וחובי תורתם, המפורזות לה וכה בספריהם, אמנם אלינו הגיע הרעיון
 הזה מצמק בלבשו הישן, למגדנות ומגדים יבשים הבאים לנו מארצות
 המזרח, ומתהלך בתוכנו במאמר הנזכר כשיחת הכריות וכתוב הדר לבר מבלי
 דעת כוונתו הנכונה, ומקרהו כמקרה כל עניני החכמה, הן בחקירה האלהית,
 הן בלמודיות והן בטבעיות ובכל סעיפי בינת אדם השונים, שהחוקרים עמלו
 בהם מתחלה ביגיעת נפש עצומה עד כי מעט מעט עלתה בידם להשיגם
 ואחרי שקראו שמות לילדי תבונתם והלבישום בלבוש מלין כפי שראוי להם
 וישלחום על פני תכל, קבלו אותם הכריות בתוך חכרתם, וכמנהג כל המון

העם חלקו להם כבוד אלא בשביל מלבושם הנאה לבד. כל מושג עיוני. בשהוא מתמלט מתחת ידי החוקר, המנתח אותו בשכלו החד לנתחיו, ומתלבש בדברים, סופו להיות אצל ההמון רק שיחת חולין ודבור פה בלבד לא יותר. כשאר מיני השיחות שבאו מזמנים שונים ונקלטו בלשונונו על דרך זו, ונמסרים בירושה מדור לדור כמקובלות בלי שום כוונה וכלי דעת מה שמין דבר נשמע בהם. ענין מושג האלהים מאד נעלה, שחכמי עולם ומחוקקים העמידו אותו ברוב חכמתם, וכי מה הוא אצל ההמון אם לא ניב שפתים ושם בעלמא? הרבה שמות ומלות, המסתעפות לכמה וכמה הוראות, שבהבנתן תלוי הפתרון האמתי בעינינו השונים ונכבדים העומדים ברובו של עולם. הרבה דברי מוסר ומאמרים בהנהגות בני האדם וכי מה ענינם אצל דלת העם אם לא דבורים פשוטים ומאמרים שגורים? כל המזמור "ברלי נפשי, שהמשורר האלוה מלא אותו רעיונות נשגבים מפלאי היצירה ברלי הברואים והנהגתם, אשר כל מבין יתלהב מרוב נעימות אמריו הנפלאים והנחמדים ואשר החוקר המבא לרש מרבה לספר בשבחן (קאסמאס, הי"ב) ואמר, שסוד כל העולם נאצל בו, וכי מה ענינו אצל ההמון אם לא אמירת תהלים פשוטה? כל המאמרים והשיחות שזכרנו וכיוצא בהם, אינם אלא מאמרים מעופשים ורקובים, מדולדלים משוללי צורתם ומשונים להוראות זרות מכפי שהונחו בהם כעצם וראשונה. כל רעיון יהיה מי שיהיה, כשהוא מונה סגור בקליפת דברים ורוח בקורת אינה מנשבת לתוכה לפרקים להבר ולפרק אותו לעצמיו — צורתו מתקלקלת ונעשה כשיחה בטלה בעלמא.

הנני לנתח בזה את מאמר החכם הנזכר ולהוציא ממסגרו את הרעיון הנכבד, הסגור בו זה כאלפים שנה. יפרשו אותו אחרים כמן שיפרשו, ואני הנני להעלותו ממדרגת שיחה של בריות שאין בהן ממש, ולהחזיר כוונתו האמתית ליושנה.

העולם הזה משעת יצירתו ועד עתה הוא פוסע תמיד בהשלמתו ממדרגה גמובה למדרגה גבוהה הימנה ודרכי החיים בתוכו נעשים מעת לעת יותר טובים ויותר טובים, נוחים וערכים, הבדל גדול יש בין חיי בני אדם בדרורו הראשונים ובדרורות הביניים ובדרורות הזמן החדש וכימינו אלה, בדרורות הראשונים אך גר ונכרי היה האדם במלוא רוחב הבריאה, גלגלה וחלש וחסר, כל בלי תחבולות ואמצעים להשתמש בהם בענין הבריאה משלה בו והוא בעגיות דעתו הרכין לה ראשו. ביראה ופחד כעבדא קמיה מריה, תעה לכבו מאימת הרעם וברקים ומגבורות גשמים, שירדו עליו משמים, פלצות בעתתהו בשמעו קול שחל, שאגת ארי ונהימת הרוב. בכל מקום שהלך ופנה נמצאו לפניו פגעים רבים וחתחתים בדרך וידן קצרה לדין עם שהתקפת ממנו. הרבה היה לו לסבול ולעמול להשיג המחסורים ההכרחיים כדי להחיות לקיומו, במצב כזה נדמה לו הבריאה כברית רחילה ואימתני ותקיפא ותידה, כל היקום חי לפי דמיונו, צופה ומביט עליו בפנים נועמים, נהרות ונחלים נדמו בעיניו כבריות חיות, שומפים ורצים כזה נורא, ועצים מתנועעים — כענקים הוקדים ותוקעים

כן, ובשביל כך מתחלה עובדי עבודה זרה היו אבותינו. טעו לחשוב את כל הנמצאים לאלהויות וישתחוו לעצים ולאבנים, כמעשה עבודת הפעמיש המנונה. אבל ארכו הימים ועל ידי ההתבוננות והבחנות השונות, הנקנות במסיון היומי התעורר בקרב האדם השכל הרך — בן סורר זה, שאיננו שומע תוכחות מקובלות ואוהב להתחקות בעצמו על כל דבר, לראות ולשמוע ולמשש ולשפוט את כל אשר לפניו ולעשות הכל כרצונו בלי נשיאת פנים ובלי מורא. בן סורר זה התחיל מעט מעט להטיל ספק בחשיבותם של הרבה דברים ולהתודע, שהמכובדים ונשואי פנים התחתונים אינם אלא גולמים פשוטים והם אמנם עומדים תחת רשויות עליונים, גבוה מעל גבוה שומר ונבוהים עליהם, כמחשבת בעלי אמונת צבא השמים, המטבעת בין האמונה בכל הנמצאים הגשמיים ובין אמונת האחדות, ובכך התחיל להורידם מקדושתם זו אחר זו. ויותר שהשכל הרחיב מעת לעת להסיר הבריאה מגבירה יותר התחיל האדם להתקרב אליה בלי פחד והכיר מעט מעט מחוקותיה, עד כי בהמשך הזמן בכל בית הבריאה היה נאמן. קיצור הדברים, על ידי החקירה הכיר האדם סדר העולם הנכון ומצא את חוקות הטבע וכעת הוא ימשל בה. אל מדרגתו הנבוהה הזאת הביאתו החכמה או התורה, שכמאמר החכם הנזכר.

אבל אלמלי השתפקו רק כמה שהשיגו מהידיעות על פי העיון השכלי לא יותר, עדיין היה העולם שמש ככתחלה וחיי המין האנושי לא נשתכחו אפילו כחוש השערה, וזה אמנם, שהעולם התעלה במדרגות השלמות ונתקן יותר בא לו מצד שהחכמה נתיחדה במעשה ונצטרפה לפעולות אדם, בקניני הידיעות ולחות הטבע התחילו בני אדם להשתמש לצרכי גופם והמציאו תחבולות להתנחם ממעשיהם ומעצבון ידיהם. נולדו ללי אומנות ומכשירים נאותים וכלים מכלים שונים, בתי מלאכה וממונות נפלאות, המלאכות והאומנות היונות ופירותיהן נתיפו, יצאו בני אדם לפעלים ולעבודתם בשיקרה גדולה והגדילו לעשות חפצים הכרחיים לצורך תשימישם, גם תענוגים ותענוגות שלא היו לעולמים, מקומות מדבר נתישבו, ככל מקום נראו ידיים עסקניות, המחסורים הלכו ורבו, העניינים נשתרבו, המשא ומתן נתפשט, נתערבו הבריות ונשתכלל ישוב העולם, על ידי החכמה או התורה נולד רוב הענין ורשת המעשה, או העבודה כמאמר החכם הנזכר.

ואולם גם שני היסודות האלו לא השפיקו עדיין לתקן העולם בחיים מאושרים ונעימים כהוגן אלמלא נצמח מהם ועל ידם וכאמצעותם עוד יסוד שלישי, היינו דעת הטוב והמדות המוסריות, המגבילות רוב יחוסי בני אדם בין איש לחברו, בחיי המשפחה ובחברת המדינה והתיחסות מדינה אחת לחברתה, המוסר והדעת מתיחסים בערכם זו לזו בכל הזמנים. תמיד, בזמנים הקדמונים ההם, שמין האנושי לא היה מתוקן כדעת גם יחוסי בני אדם הנזכרים לא היו מתוקנים, ביחוסי האדם לחברו נעשו שערוריות נוראות, כל איש פשט ידו בגול, נגב ורצח ועשק את עמיתו, החזק רדף את החלש ממנו, לקח רכושו

והירות נפשו, בהיותו משעבדו לעבד עולם, לחרוש חרישו ולעשות כל מלחמתו וכל מלאכתו, והוא בעצמו היה כמל מלאכה, הוץ מה שגנב ועשק עוד נפשות להרבות מספר עבדיו. כבוד האנושי הושפל במצב פרוץ זה ועל ידי לא נחשב למאומה, כיון שהיו לו לאיש עבדים רבים, פועלים, אומנין ועושי מלאכה בחנם, ועדיין כרומא רבו העבדים כחול הים ולא הרבו במחרים, עד שהיו קונים עבד כפחות משקל כסף, ואיוו מהסמריציים, הם המיוחסים שבאומה, היו מפרנסים בעבדים חיים את הדגים בתוך הכיכרין, גם היו מכניסים אלפים ורבות מהם לתוך האצטרין, להתאבק שם עם אריות וגמרים, שטרפום באכזריות חמה, וכל הרואים כשחוק אכזרי זה, תקעו קף והרעו בקול. — מצורף לזה אמונתם ויראתם של הדורות הראשונים, אף היא כחתף ארבה ובוגדים ושודדים באדם הוסיפה, כי מן הכניות הקריבו לה קרבנותיה, אף היא עזרה לרעה לסכסך איש באיש ועצומים כל הרוגיה, חוסים המ ש פ ח ה היו כמו בן פרועים, כמו שנראה להלן, והוא הדין יחוסים המדינה. עצמות המדינה לא היתה חברת בני אדם, שהסכימו לעשות כלם אגודה אחת ולהתנהג על פי הנהגות משוערות ונימוסים כוללים, כאכרים המשמשים לנוף שלם אחד, ואולם נטשלה לקופה גדולה צבורה ממשפחות רצהגיות, מבעלי אגרופין וגייסות שונות ומאומות נבדלות, שנדחקו יחדו ואין אחת מתקשרת בחברתה בדברי צורך אחדים, אלא זו מושכת לכאן וזו מושכת לכאן והתו זו חמר גמל, שעליו רכב בעל האגרופין הגדול והיה מחמר ועושה, בו מעשים נוראים, כפי שעלה על רוחו, ברצותו נמל מזה כל רכושו ונכסיו על לא דבר, וברצותו גזר על זה בלות, ויגרשוו מארצו, והמדינות בינותן התנגחו תמיד כשורים והתאבכו במלחמות קשות, ולא נתכוונו בכל זאת אלא להשמיד ולהרוג, לכבוש ארצות ולמשול בכיפה, אשור את בכל, וככל את אשור יחדו, המה על כנען ואתא מלך פרס והכה לשניהם דהכו לכנען, ואתא אלכסנדר מוקדון והכה לפרס ולבבל ולכנען ולמצרים, וכהאי גוונא נמשך כל ענין חדר גדיא עד גמירא. — כפי דעתם של אותן הדורות בכלל כך אמונתם וכך מדותיהם המוסריות!*) ועדיין בדורות האמצעים הארץ היתה תהו ובהו והיה אלהים עם החכמה מרחפות בחשכת עבים, כההשגה בעניני חכמה ויריעת הטבע, שהיתה לא צלולה ומיושבת, כך ההשגה כאמונה ובענינים מוסריים היתה עכורה ומכוללת, האמונה היתה משמשת בערכוביא עם הכלים, הטוב נתערב ברע ויחוס בני האדם בכל האופנים היו סבוכים ומסוכסכים, מוכיחים ובעלי מוסר היו כדי ארכה לרוב וחכה יתרה גודעת, לו כהאדם מרופאי הנפשות, הם שרצו להעלותו למדרגה גבוהה מאד, רצו להנהיג לו סדרי שמי מרום, על הארץ והוא יחיה פה כמלאך ה' צבאות, — יגזר מכל הבלי העולם, מכל התאוות ותשוקות הנוף, שהן בעוכרי האדם ועם האופנים וחיות הקודש לעומת כסא כבוד אל ישא עיניו תמיד ויפתח פיו בשירה ובזמרה, רצו לזכות אותו במוסר כזה, שמעשי הטוב צריכים להיות בלי שום פניה לחשגת איזו תועלת וטובת

*) ועכשו? — הבויל.

עצמו, ומי שהרהר כזאת עבודתו פסולה ויש בה משום אהבת עצמו, שהיא עברה גדולה והמורה, וצריך כל אדם להתרחק ממנה עד הקצה האחרון, היינו עד כדי כמול את עצמו התכמלות גמורה, ועל פי השמטה הזאת, שיסודתה בשיטת הסמאיים, יצאו להם חובות משונות בהלכות המוסר ואמרו: מחויב אתה לעשות כך וכך ולא לעשות כן, מחויב אתה לכוון את לבך כך ולא לחשוב כך, ואם תאמר מה אעשה, ואני מרגישו גם שלא ברצוני, שאני לעצמי יש לי כמו בן מציאות, רבים צרכי ותשוקתי ולפי מהשגב בהם להשיגם לקיום נפשי? לשאלות כאלה וכיוצא בהן לא השיגוהו כי על זה נחרו בשיטת מוסרם לשון חובה, שיש בהוראתה פקודה והתחייבות האדם בדבר מה על כרחו, שלא ברצונו וטובתו, אבל הטבע אפיקודוס הוא ואינו מאמין לא במקרא שכתוב ולא בסברת בעלי המוסר לשנות תפקידו והוא הולך לשיטתו, כי אדם קרוב לעצמו ומבשרו לא יוכל להתעלם ואין ביכלתו לסרב לתשוקותיו המעמידות עצמותו, ומי לדעתכם, נצה כפלוגתא זו? מסתמא הטבע בעל הדין הקשה והאפיקודוס הזה! אפילו בעלי המוסר היראים האלה בעל כרחם הודו לה, שהלכה כמותו בדבר זה, לא בהוראת פה בעלמא, הלילה! אלא בהוראה גמורה, שישנה בקום עשה, התחילו היראים האלה לכלכל כביכול נפשם הבהמית ברחמים רבים ולהתלה די מחסורה במנות הראויות, עד כי ההמונים נלאו להמציא להם כל צרכם, השיגו לעצמם קניני העולם השפל ונכסים רבים כשאר הרימערם ההדיוטים — הם הפרשים והרוזנים בימים ההם — כנסו כסף וזהב, גם עבדים ושפחות ובני בית היה להם, שנשעבדו להם בגופם ובמטונם ובפרי עמלם, וכי יש עכשיו איש משליל שאינו יודע הצרות הגדולות והמבוכות הרבות בדורות הבינים כשבייל סדרי הפעדאליזמוס הפרועים? זו תורה וזו פליה בזמן ההוא, שיסודי כל הידיעות, אם שהיו לראשונים מלפניו ואם שעתידיים להיות בזמן החדש מאחריה, כעצמים נפרדים התבוללו או בערכוביא בלי סדרים ובלי גדרים על פי משפטי הבקורת, דעות ואמונות ישנות התפרדו והתערבו בדעות ואמונות חדשות, הקיחת הפילוסופים והפמי עכרים נתערבה בפירושי הדת וכתבי קדש, השפעת הכוכבים והמזלות בהשפעת ההשגחה העליונה, עניני הטבע בענינים שלמעלה מהטבע, דברי מהקר במקובלות, הנגלות בנסתרות, מלכותא דארעא במלכותא דשמיא, דרי משה בדרי מעלה, הדמיון התההן עם הפילוסופיא ונולדו לגיונות מושגים ערטילאין פורחים באויר עם כל הפטליא של הקבלה! זו הכמת הזמן ההוא וזו יראתו ומדותיו המוסריות, שיצאו לפנים משורת השכל והוקי הטבע ועקשו הישרה! כזאת שבעלי המוסר העכירו המטרה ורצו להעמיד האדם במדרגת מלאכי השרת הפשיטו ממנו כבוד האנושי וכמהות נרמה, רצו להעלותו בשמי השמים והשפילוהו בתחתיות ארץ, והכלל תפסת מרובה לא תפסת, נתאמת אצלם בכיור גמור.

כיון שארכו הימים התחילו האדמים האפלים להתפור ומתהו ובהו בדורות הבינים יצא, בהתאמצות רוח האנושי עם הבקורת ללי אומנתו, אור עולם

חדש. האורות מאופל זה גרשו בני התשוכים הפראים שעמדו לשמוח את דרך עץ החיים והחכמים מצאו את לבם יותר מבתחלה לצאת לפעלם. חקרן ודרשו ומצאו דברים גדולים ונכבדים. החכמות והמלאכות גדלו והצלחתן בהגשך הזמן וגם עשו פרי אשר נאכל עתה כימונו!

על ידי החכמות המטהרות ועל ידי מלאכות העבודה וכלי אומנות שהורו והפעילו מצדן להודכות החכמות ועל ידי הבחינות הנכונות בקרה העולם ומשמרי המבע וחוקיו הקבועים בכל היקום התחילו להשיג על כוריה אמת הטוב והרע המוסרים ולהניח ההשגה הזה כפי האפשר ליסוד מוסד בכל ענפי יחוס בני אדם האמורים. תשוקות הנפש אינן יכולות להתחשב לחמאה הואיל והן טבעיות ובהן יסוד כל הכחות וחיי בני האדם ואם כן הן מחויבות. ואם יעלה על הדעת והרי האדם יש לו בחירתו בתשוקותיו ובמעשיו לעשות הכל כרצונו החפשי? אין ההכרח הזה מתנגד למחשבתו. לפי שהכוונה בבחירה החפשית אינה שהאדם חפשי בענין פרא לעשות כל הבר כבהילות כפי העולה על רוחו כגון לילך ולהזיק לשכר את כלו לקסם כנדי מראש הגג ולהרע לעצמו וכיוצא במעשי סכלות כאלה. בבחירות ופוזיות כזאת משוגע האדם ואינו יודע בעצמו מה שעושה. המבוהל במעשיו ובתשוקותיו כלי דעת וחשבון. הכל כפי ההזדמנות כשעה שלבו חס בקרבו אינו ברשות עצמו ואינו ארון כמעשיו. כלומר אינו חפשי ואין לו רצון ובחירה חפשית. ועל זה אמרו חכמינו אין אדם עובר עברה אלא אם כן נכנס בו רוח שמות. ואולם הכוונה האמתית בבחירה חפשית היאו שיהא האדם נתלה במעשיו והנהגותיו מדעת עצמו ולא מרוח שמות ומההזדמנות המבוהלה. שהיא תמשל בו אלא הוא ימשל בה. דהיינו שידע ויעשה. כל מעשיו בשכל ודעת. לעולם יהא אדם רוצה הכל בדעת ולדעת מה יהא רוצה. וכיון שהוא רוצה הכל בשכל ובדעת הוא חפשי ורוצה כל מה שנכון וטוב ומעיל. לא מה שאינו נכון ורע ומזיק. נגד השכל ונגד טבע האדם. היינו נגד בריאותו ואשרו ושלמותו. והואיל והאדם מדיני כמבעו ואשרו ושלמותו לא יצויר בשום פנים אלא בחכמה על ידי השתתפות וזכות כל יחיד מטבע על צרכי החיים בצרוף השתתפות לה ידיו ושקצה להגן על זכויותיו המבעיות בפני החזקים ממנו כשהוא לעצמו לזכות כלליות ולכלל אחד גדול וחזק מאד. ועל ידי ההשתתפות עם לחות הגוף הנצרכים לעבודה ומלאכה גם כחות הנפש וכשרונות דעת. להשפיע זה על זה בכל המסורים הגשמיים והרוחניים. להשלים זה את זה ולהיות אברי גוף אחד. והואיל והחבר כן הוא הרי על כרחך אתה אומר. שהאדם הכריא בשכלו וברצונו ודעתו מיושבת עליו אינו רוצה כל מה שאינו נכון ורע ומזיק. ומתנגד לטבע גוף החברה ורוחה. שאם כל אחד מהאברים יתרשל בעבודה הראויה או יקלקל ויעשה עבודה שאינה ראויה. אי אפשר לתנאי האושר והשלמות להתקיים ונתפרדה החבילה. ונמצא מפסיד לגוף החברה ולעצמו ומתנהג ברוח שמות. הוא הדין אהבת עצמו. כאשר היא חזק טבעי ועצמות האדם. גם התגמול הנרצה בכל

פעולה. כאשר הוא תנאי הכרחי לקיום עצמות האדם. כלתי אפשר לפי זה להתהשב למדות דעות. ארצהו אהבת עצמו מחוכמת ומסכמת עם טבע האדם. עם אשרו ושלמותו. מעוררת כחות הגוף והנפש. מוציאה אותם אל הפועל ומכשרתם. מוליכה את האדם ומביאתו לידי דברים נאים ומעולים ובלעדה אין שום יסוד לאהבת זולתו. ולא עוד אלא שמשפסיד וגורם רעה לעצמו ולעולם. אם אין אהבת עצמו אין תכלית בפועלתנו ואם אין תכלית אין הישג ואין חפץ לעבודה ולהשלמת הלחות והכנות הנפש והאדם נעשה כטל. והבטלה היא אם כל הרעות וגזרות עון. כי יאמרו מה שיאמרו. והגוף אמנם תובע את שלו. תובע הוא מזונותיו ופרנסתו וכל צרכיו החכריים. כי הוא בשר ודם ואין עצה ותחבולה נגד הטבע. הדוחק והצוּעק בקולו. הן! ומתיכן נובלים כל זאת? מערטין בכל מיני דמאות בעניני חול. ובעניני קדושה ללמטם את הבריות ולהתפרנס מיגיע כפם של אחרים. הרי שעל עוית המושג במדות המוסר ועל החסידות היתרה הרבה מיני פורעניות באין לעולם. כגון הבטלה העצלות. הערמה ההמעה בדעות ואמונות משונות וההתפרנסות משל אחרים וכיוצא בהן. החברה נעשית קרעים קרעים. מצד אחד אלו העצלים והבטלנין שבדור. ומצד השני אלו הפועלים המזוידים והעוסקים במלאכה יביעו בשר. אלה משועבדים ואלה משועבדים. הללו מוציאים ועושים פירות הללו אוכלים ומכלים. וחולי של מהומה. של עול ועניות באה על הבריות ומפרעת השלמות ואושר המין האנושי. וחזן לזאת. מה לנו להתעות עצמנו במוסר כזה. שכאמת לא נתקבל בעבר ואינו מתקבל עכשיו ולא יתקבל בעתיד. מדת שלי שלך והתבטלות טבע האנושי כאמת לא נתקיימה ואינה מתקיימת. ולא תתקיים לעולם. ולמה זה. אם כן. כל הלעג והדברים האלה המרבים הבל? מוטב שיהא כל אחד אוהב את עצמו ומתוך כך תצמא נפשו ויכמה בשרו לעורר כל כחותיו הנרדמים. ללמוד ולעשות. כדי להשיג אמצעים נכונים ובטוחים לאשרו ולכל צרכי חייו. מוטב שיהיו בני אדם משתדלים בהשיג לבם להשיג כל המינים הקטנים עם הגדולים. שמתוך כך איש את אחיו יעזרו ולא יאמרו חזק יחזק חרש את סוהר. דורש חכמה את מלאכת העבודה. זה יצטרך לזה זה לזה כלם יקבלו שפע טוב וישתלמו זה מזה וכלם יהיו טובים ומאושרים!

מכאן אתה רואה לה מעשיו של השכל שהגבלת התשוקות והכחות הטבעיים בחשבון ובחכמה ברורה נעשית בו. וגדולה דעה. שכל מה שהאדם מוסיף דעת ומכשיר את נפשו הוא יותר חפשי ותולה מעצמו. לא מרוח שמות וההזדמנות. ומעשיו רצויים ונכונים מתוקנים ביותר. הוא מבין ההתיחסות המהוכמה שבינו לזולתו ובחכמה המדינה ויודע. שההכנעה תחת חוקי החכמה אינה כהכנעה המשפלת את בעליו וכעבודת המומלת עליו כפקודה וחובה קשה שלא בטובתו. אבל היא תפארת לו לאדם. כאשר היא נובעת ממקור האמת והרצון החפשי. השווה ומשווה קטן עם גדול. הוא מבין ויודע כמה טוב ונאה לו ולעולם להתפרנס בכשרות ובאמונה ולא בתרמית ורטאות. מיגיע

כפיו ולא מיגיע אחרים. כל מה שהוכשר האדם (מתוקן בידעות ונסיגות העולם הולך ונפתח ומתרחב לפניו ביותר ויוכל להתערב בעניניו עם כל הכריות במדינות שונות ולנוע הפשי אל המופ ואל הישר בעיניו לפי שהתנועה המקומית מתחסת בשיעורה אל התנועה השכלית. בשיעור זה שהאדם הולך ומשתלם ברעתו ובכשרונותיו ובלשונו, אפשרית תנועתו בארצות החיים. במקומות שונים וביני בריות שונות, הולכת ומתגדלת ונעשית קלה עליו ביותר*) ולאמלא התנועה השכלית תגיע בבני האדם למרום שלמותה. כל המהיזות והפרגודין שבעולם יפלו ורחוקים יעשו קרובים. עניני חפצו של אדם שלם זה נעשים יותר נכבדים וחשובים וכוללים, תענוגיו הולכים ומתרכים ונעשים נאים ויפים ביותר שאת. הוא נהנה וחי בחיי העולם ועולו במדרגתו למעלה מן הבור הזה, שלא הכשיר לחות גופו ונפשו. הבור הזה אינו הפשי, צרכי חיו אינם כפוחים ותלוי בכל דבר מן המקרה וההזדמנות כפרא אדם, משאו ומתנו דק עם קצת בני אדם שכמותו, וחוג תנועתו מוגבל

(* ולא רק באדם פרטי לבד אלא בכל המין האנושי, אנו רואים הדבר הזה, כציאות ארצות חדשות והנועתם הגדולה לקניו ארץ, ימים רחוקים של כל בני האדם מתחילת מוסד הנועתם השכלית בשלמות וטלעם. ע"י ציאות הקאמפאס היו באפשרות התנועה והכפיה הרחוקה בימים מסביב כדור הארץ. ובכוננו זה, שמון האנושי עלה למעלה בתנועתו השכלית אופני תנועתו בים וביבשה לארכה ולרחבה נעשים קלים ומחורים. להפליא ע"י אניות הקיסור ושבילי הברזל. ודבריו הולכים ורצים מסוף העולם ועד סופו ע"י חוט הטלעגראף. רעיוני הזה — שהתנועה הנפשית והפנימית נערכת עם התנועה המקומית והחיצונית — הרחיק כנפשו עו לחשוב שיחכן עוד לעשותו לרוק כללי בתולדות שלשת סוגי הטבע ובתולדות קורות בני האדם. ונסתי בעניות דעתי לכתוב לעצמי מחשבותי בזה, ורק את התמצית מהן בקיצור מופלג. אצו פה: הצמחים יותר שלמים מהדוממים ע"י התנועה והתפשטות התאים (צעלען) בענין הגידול בפנימיותם, ונראה בהרבה כמה התנועה החיצונית במקום, ואכנס בעיקרם כלם מחוברים לארמה בעלת השלמים יותר מהצמחים ברעת ורצון הם נפרדים מן הארמה ומתנועעים, ובכפיה גופא יש הברזל במדת התנועה וההפרדה מנוקם, הדיות והבהמות מושבן כ"א במקום מוגבל והיו הן כמתולדות למקום מולדתן ומגורן. וכזה גופא יש עוד מדרגות אצלן והאדם היותר שלם מבעת מוכשר יותר להתנועה ולשכון בכל הארץ. ובכני אדם גופא יש הברזל במדת התנועה במקום בני האמות הפראות והכלוי מתוקנות ובני האמות היותר מתוקנות ושלמות, ובאמות העולם גופא, השלמים והמוכשרים נסוגלים ביותר לרהוק הנועתם בארץ לארכה ולרחבה ולשכון בכל מקום, והטפשים הכלתי שלמים מחוברים ביותר למקום מולדתם וכגורם. החכם הוא אורח הארץ, גר תושב הוא בכל מקום, והמחוק הזה יצא לנו: כל עם שהגיע בהנועתו השכלית לכדרגת השלמות ודעה וגדולה בערבה נתיחק מעיל אדמתו, או ישלח כחוכו הרבה כוכני התברר לאפסי ארץ, ליסד מושבות וקולוניות במדינות ובאיי הים הצפוניים, היונים והרוכאים לפנים. האנגלים, הפרטוגזלים, ההולנדים והאשכנזים, היהודים ע"י שישלמו באמונת הארדות שהיא פנת ההשכלה האמתית נצפרו בין העמים ותנועתם לארבע כפפות הארץ גדולה היא משנים קרובות (*). כך היא גורת הטבע וכך יורה הספון שהשכלים והכלתי שלמים לא ילכו ללמוד אל המושבולים והשלמים ורק להיפך. הינים נתיחקו מעיל אדמתם ומסרו הכמהתם להרוכאים והרוכאים להאמינים והם לארזים, רק ע"י התערבות הים הגאוריים בין השכלים בסבת הולכות והמסעות והמסחר נצנחה בהם השלמות, ואת היא תנועת כונתי בקצרה, ואם שגיתי ברואה יסלח לי הקרא החכם.

(* עיין וואחר ענה לענות, טכה זו בחוכמה ב' פרק ד' — חנו' יב')

מאך בידעתו המוגבלת, ומחוכר הוא למקומו, כאדני השדה או כד נש דמור זה שלפי ספור הקדמונים כמין הכל גדול יוצא לו מטבורו ומהובר בו לארץ, ומשם והלאה סוף העולם לפניו. צרכיו ותענוגיו נסים, פשוטים ונבערים, אין לו בעולמו אלא כרוס ומאכלו ואינו מבחין בין האמצעים בהשגת מרפו, על ידי ההשגה האמתית הזו ממדות המוסר, המרוממת כבוד האדם, הכלתי מתרת לעשות נפשות כדברי חפץ וקנינים, הקושרת הצלחת כל יחיד והצלחת החברה בחנוך טוב — בחכמה ובמלאכה, והמוכחת, כי החובות שבין אדם לחברו אינם לא פקודות ולא גזרות אלא דברי אמת ודעה, שבשניל כך המה מעשים חפשיים, וכמו הזכיות יתנו גם המה תוקף לכבוד האדם ואשרו, על ידי ההשגה הזו משתנים לשבח כל יחסי בני האדם בחברת המדינה, גם יחסי ההורים לבניהם וכל חיי המשפחה. כללו של דבר, המוסר הוא ככל מקום ובכל זמן תולדת החכמה והעבודה, ודומה תמיד בקלסתר מניו לקלסתר פנים של מולידיו, על פי תורת ההשכלה האמתית ועל פי עבודת מלאכה מעולה נולד מוסר השכל כמושג נאמן ונכון, זה ישעצמות הטוב ואשר האנושי היא רק בהכשר כל תשוקות וכחות הנפש באופן נעלה בזה, שיהא ביכולת האדם להביא ולקבל תועלת בעולם, והא כהא תליא, מפני שאם אינם מוכשרים להביא תועלת בעניני העולם אינם מוכשרים לקבלה ואם אין מקבלים תועלת אינם יכולים להביאה. העזר הזה, שבני אדם נעזרים זה מזה, משלימים זה את זה, משפיעים וגומלים זה לזה נקרא

גמילות חסדים במאמר הנזכר.

החכמה או התורה היתה בעצם וראשונה היסוד לכל מיני האומנות והעבודה, וגדול תלמוד שטביא לידי מעשה, משתי אלה נולד המוסר, זו מילות חסדים, שלשה דברים האלו ביחד המה יסודי תורת האדם, והצטרפותם יתכן אושר המין האנושי ושלמותו ועליהם העולם עומד!

בדברים האלה שאמרנו למעלה נבחין כל התשובות הכאן על שאלתנה בפרק הראשון, מכתות בני אדם שונים ונראה עד כמה הן מסכימות עם תורת האדם, ונתחיל בחנינה ברוך על הסדר הזו כפי שהגיעו אלינו.

עם ההדיוטים שבקרננה המשיבים על השאלה מה אנו? כי הם הורים ומגדלים ומשיאים את בניהם, אכנס מתחלה בדברים על עסקי המשפחה, לראות מה היא בעצמה ומה שורש דבר נמצא בה ומה הם מנהגי בני עמנו בחיי משפחתם ובחנוך בנייתם, ביהם אל שאר הגוים, בימים ההם ובזמן הזה, והכל בקיצור מופלג כפי האפשר.

המשפחה היא החברה הקדומה והטבעית בחיי כל המין האנושי, המקשרת הרבה אנשים לחיות יחדו, והיא פינת החברות המדיניות היותר כלליות, שנתגלגלו ממנה לאחר זמן בהדרגה בצורותיהן השונות: מצורת הממשלה הפשוטה של ראשי כתי האבות והמטות עד צורות הממשלה היותר

שלמות, הכל כפי עליות ההשכלה והמדות האנושיות במדרגות הדרושות לזה, מצב עסקי המשפחה והנהגותיה הוא תמיד קנה המדה הנאמנה, שבה אני יכולים למדוד מצבם של האומות והזמנים השונים בנוגע להשכלה האמתית, מצב המשפחה בדורות הראשונים משונה בכל האופנים מצב המשפחה של האומות בדורות החדשים, כפי שהם שונים ומשונים במצב השכלתם, ואני מדבר פה במשפחה לא בהוראתה המקפת, שיש במשמעותה כל נפשות האדם, בין בנים וקרובים ובין עבדים ושפחות ושאר הקנינים השייכים לאיש אחד, כמו שהבינו זאת הרומאים בשם Familia, המכוון בהוראתו לשם משפחה בעברית, שנגזר מן שפחה Famulus וענינו השתעבדותו, אבל בהוראתה המצומצמת, רק לענין אשתו ובניו של אדם בלבד, ובהוראה זו אני מציג בזה עניני המשפחה בימים ההם רק כפי הנצרך להפצין מן יחסי הגישואין והלכות אישות, שהם תהלת המשפחה, עד יחסי האבות והבנים, על הסדר הזה, בין אומות ארצות המזרח כמעט בכלן נתפשט המנהג מעולם להרבות נשים ופילגשים, כל אחד ואחד כפי תשוקתו וכפי מצבו, כמנהג הזה נהגו גם העברים מימות עולם קודם מתן תורה, כמו שנראה מיעקב אבינו שהיו לו ארבע נשים, וגם אחריו כן, והראיות על זה רבות, הן בכתבי הקדש ומפורסמות עד שאין צורך להביאן, האשה נקנת בכסף או בשוה, כסף שהיה הבעל משלם לאביה או לקרובה, בארץ בכל היה המנהג למכור את הבתולות בפומביה בשוקים כדרך התגורים, ובארץ חינוא עדיין הנשים נמכרות שמה כמימי קדם, ואחרי מות בעלן יש לו להיורש הזכות למכור את האלמנות לשפחות, הערביים והסוריים קנו את נשיהם ומלת מכירה אצלם הוראתה אירוסין, והערביים הנהיגו המנהג הזה בכל הארצות שכבשו, אצל המושלמים יש שלשה מיני נשים: נשואות, קניות ושכורות, העבריים קנו לפנים נשיותיהם ונתנו בעדן מתנות לאביהן ולאחיהן, ומי שאין ידו משגת קנה אותן בשכר איזו עבודה (בראשית ל"ד, י"ב), שם כימי י"ח, כ"ה הושע ג' ב', שמואל א', י"ה, כ"א—כ"ו), בעד הוצאת שם רע היה הבעל משלם עונש כסף לאבי האשה (דברים כ"ב, י"ט) ומלת לקח הנאמרת בכל מקום לנשואי אשה יש במשמעותה לקוחין וקניה, שנלקחה האשה כמטלטלין ולא בידועתה ורצונה, באופן זה ענין האשות היה כשפל המדרגה מיוסד על התשוקה הטבעית, הנוטעה כחוק טבעי בכל בעלי החיים בכלל, והשווי בין האנשים והנשים בזכות האנושיות לא היה אפשר בשום פנים, ולפי שהמשפחה כל עצמותה היתה אך חברה טבעית והבעל בטבע חזק יותר מן האשה, לפיכך ביפוי הכח נמל לעצמו גם יפוי הזכות, יחסי הבעל לנשוא היו כיוסי הארון להמשועבדים אליו, או לקניניו הנחמדים ותענוגות בני אדם ונחשבו אצלו כאיזו מתשמישי האדם משוללי הדעת והרצון, והואיל והאשה היתה מקנת נכסו וקנינו של האיש עשה בה כרצונו וגרש אותה כפי שעלה על רוחו הערביים הקדמונים גרשו את נשיהם בלי שום מנהגים קבועים ומיוחדים לזה אלא בדבור פה לבר, ומחמד נביאם תקן שיהיו מגרשים נשיהם כפני עדים,

המגרש אמר לאשתו! האליה תחת הפרה, כלומר: יהיני רוצה תחת אשה זקנה ולא יפה אשה צעירה ויפה, או הוציא את אשתו בנדו, שלא יהיה עמה, ובאופנים האלו האשה שנתגרשה ישבה בבית בעלה עוד שלשה חדשים, ואם נתחרט הבעל היה יכול לחזור ולישא אותה, אבל אם אמר לאשתו: יהיני את לי הגב של אמי, כלומר, תהא נחשבת לי מעתה כאלו נלית ערות אמי, לא היה יכול עוד להתחרט, ולאחר שיצאה המגרשת פנית בעלה שוב לא יכלה להנשא לאישו הראשון אלא אם כן שנתשא מתחלה לאיש אחר, ומשה תקן ספר כריתות, שלא יהיו בני ישראל מגרשים את נשיהם בדבור בעלמא, למנוע תקלות רבות היוצאות מזה, רק בספר שיעודי עליו (מזין ח"ג, פרק ט"ט) זכשתנשא לאיש אחר ונתגרשה או נתאלמנה היא אסורה להנשא לבעלה הראשון, ולפי דת משה נתגרשה האשה שלא ברצונה, והדבה היה תלוי רק ברצון הבעל ולא נתפרש בתוהו אם הבעל צריך לתת מה לגרושתו, בכדי שתוכל, להתפרנס בצאתה מביתו (מכאעלים"מאזאישעס רעכט, ב"י, II. § 119) וגורל אשה כזאת בלי ספק היה רע וזר מאד.

מצב המשפחה בימים ההם נתחייב, שיהא כל אב, שורר בביתו כאימה ובתקיפות גדולה ונושל לעצמו זכות גדולות על בניו במדה מרובה, האומות הראשונים חינו מנהגים את בניהם לעבדים ולשפחות, הרומאים הקדמונים היו רשאים גם להמית את בניהם בעצמם, ליוויים מספר, מעשה כבן אחד שהיה קאנסול ברומא, ואחריו שנתפטר מכהונתו הנכבדה הזו הכהו אביו מכת מות על אשר לא מלא את עבודת משמרתו זאת כראוי, (מ, מאז, רעכ, ב, II. § 83) על-פי חוקי השנים עשר, לוחות הנה זה הגבילו ברומא הזכות במכירת הבנים, שיהא האב רשאי למכור את בנו לעבד, רק שלש פעמים, דהיינו אם שחרר אותו אדוני חור אביו ומוכרו, בפעם שנית וכן בפעם שלישית, האב היה לוקח אשה לבניו ובארץ חינוא החורים משני הצדדים מנהגם לארם את בניהם הקטנים כבני שבת, עשרה שנה והחתן והכלה לא ראו זו את זו קודם הנישואין, וכמו שעדיין נהג המנהג הזה בבני ארץ הקדם, אצל העברים היה זכות האב על בניו, וביותר על בנותיו, גדול מאד, האב מכר את בתו לשפחה (שמות כ"א, ז') והיה יכול להפיר את נדריה (במדבר ל"ו, ז') לפי שחיא בעצמה תלויה כלה מדעת אביה, רק לענין נישואין נבל זכות האב על הבת מובנת אחיה, שהיו צריכים לחסכים, על זה (בראשית כ"ד, נ"ג, נ"ד) ניה, שם ל"ד, ה' י"א) המורה שנתן החתן במחיר הכלה היה שייך להאב (דברים כ"ב, כ"ט) האב והאם לקחו אשה לבניהם (בראשית כ"א, כ"א, שם כ"ד כל הפרשה שמות כ"א, ט'—י"א, שופטים י"ד, ב', ג'), בזמן שבני ישראל היו רועי צאן ומקנה יצאו הבנים אחר חתונתם מבית אביהם, כמו שמצינו הדבר הזה אצל יעקב ועשו, וכשהיו עובדי אדמה שרוים על אדמתם לא יצא הבן מרשות האב לעצמו אפילו כשנשא אשה, היה סמוך על שלחן אביו ועבד אדמת אחותו והיה בתור עבד נכבד וגדול בבית (מ, מאז, רעכ,

כי II § 88) והכנות אחר הנישואין יצאן מרשות האב שמכרן ונכנסו לרשות הבעל, כי קנין כספו הן, על אשמות חמורות נגד ההורים הוטו הכנים כיהי שופטים (שמות כ"א, ט"ו, ויקרא כ', ט') דברים כ"א, י"ח—כ"א).

חנוך הבנים היה מסכים עם מצב ההשכלה ודרך ארץ של כל אומה, לפי שחנוך הבנים והדרך ארץ מתיחסים זה לזה כסבה ומסוגב בכל מקום ובכל זמן תמיד, חיי חברת המדינה אצל המצריים הקדמונים גרמן, שלא יהיו משגיחים בחנוך הבנים להגדיל ולהאריך כח גופם ורצונם ולהרגילם שיהיו פשישים בדעותיהם וכמעשיהם ולא תלויים מאחרים, ואולם למדום להיות נשמעים ונכנעים לחוקי החברה ולהיות מכוונים בכל מחשבתם ומעשיהם למעשי הכתה או הקאסטע הזה, שנתחייבו על פי הלידה להשאר בתוכה כל ימיהם, וכנגדם אצל הפרסים היו מתכוונים בחנוך הבנים, להשלים כח הגוף בכדי שיהיו מהירים ולמדוי מלחמה, ומעניני מוסר ודעת נלמדו רק קצת, מח עהתיחס להצורך העיקרי הזה, אצל היונים הקדמונים נתחנכו הבנים בתוך המשפחה, מענינים המשלימים דעתו של אדם נלמדו רק כל שהוא מלבד הנגון והזמרה למדו הנערים עוד דברים מעטים קלי הערך, השגורים בחיו המעשיה, ואמנם כל עיקר החנוך היה להשלים כח הגוף על ידי הגימנאסטיק, וחנוך הכנות נצטמצם עוד יותר, כל כבודן פנימה והיו טוהר ואצרות, מזמן ליקורב התחיל סרק חדש בחנוך היונים, החנוך לא היה עוד במשפחה, אלא נתארג בחיי חברת המדינה ונתאחדו יחדו, עד שבכלי חנוך לא הוכשה הספארטאני לעניני המדינה, ובאתונא לא היה גם כן חנוך הבנים, ביד האבות רשות, ואולם המחוקק סאלאן המיל על האבות לחובה סדר חנוך ידוע, להשלים כחות הגוף והנפש של בניהם, חנוך הבנים אצל הרומאים הקדמונים נעשה לרוב בתוך בית ההורים ושם למד הנער את הדברים המעטים הנדרשים לעבודת המדינה, האם הפעילה מאד על השלמת המדות המוסריות של הנער, וכזמן האחרון, כשהתחילה חכמת היונים להתפרץ ברומא, נשתנה שמה סדר החנוך לטוב והתחילו לחנך הבנים בבתי לימוד מיוחדים לזה, אצל העברים הקדמונים היה חנוך הבנים רק בתוך המשפחה ולא בבתי ספר מיוחדים, והנער למד מוסר אבות ודת אם (משלי א', ח') שם לא, א'—ט' ב'יו כבא בתרא כ"א, א') והחנוך המצומצם הוא כל עיקרו היה חנוך מוסרי ודתי (דברים ו', ז', שם—א' י"ט) ויכול להיות כל המאמרים הבודדים המקובצים בתהלים כפרשה קייש היו מעין מאמרי מוסר המתהלכים אז בין בני העם ונסדרו על סדר אלפא בית להקל על הזכרון, ומח שנוגע להשלמת הכנות הנפש לעניני המדע ולמלאכת מחשבת, לדברים כאלו לא שמו לב, החכם מיכאעלים גזור אומר על בני הדור ההוא, שהיו בלתי מלומדים כלל, ואפילו הכתיבה היתה דברי יקר בעיניהם, ומייתי ראייה לדבריו שאפילו יואב בן צרויה שר הצבא לא היה יכול לכתוב, דאם לא כן למה שלח מלאך לספר לדוד כל דברי המלחמה ולשום בפיו הענין ממות אוריה, מוטב היה לו לכתוב כל הדברים המדינים וסוד המלך בספר, גם מההגדה המסופרת עליו (בבא בתרא

כ"א, ב') נראה שלא היה מלומד ולא קרא כהוגן, מפני כששאל אותו דוד, ש"ם הקרית כל זכר באדום ולא את הנקבות? השיב: דכתיב תמחה את זכר עמלק, ומעה לחשוב שכונות הכתוב על זכרו עמלק, אמר ליה דוד: והא יבן זכר קרינן! החברה המדינית של העברים נוסדה לכתחלה על עבודת האדמה, המלאכותי וחרשת המעשה, והמסחר הבא לרגלן, לא נתפשמו אצל האומה, בהתחלת התיסדות האומה בצרונה המצב הגעאגראפיי של המדינה, היתה ההתרשלות בענינים האלו נחוצה מאד מטעמים ידועים, שאין פה המקום להאריך בהם, מלאכת התכנית (פלאסטיק), מלאכת מחשבת יפה חיתה זרה ומזרה להם, כמלאכה המצטרפת בענינה עם עבודת פסילים, ומלאכת בנין היקלות שהצטרפה כמו כן עם עבודת גלולים בדורות הראשונים והתאמצה לתאר בתכנית הבנין הנשמי איזו רעיון ומושג רוחני, היתה מזרה להם גיב בלתי ספק כמתנגדת אל דוח דתם, כי דת מאסה באמת עבודת הקרבנות והיכלות (ישעיה א', י"א—י"ג, שם ס"ו, א', ירמיה ז' כ"א—כ"ג, וכל הפרשה מתחלתה, מיכה ז', ז', ח', תהלים נ"ו, ח'—י"ג, שם נ"א, י"ה, י"ט, שם ס"ט, ל"ב), אלא, לדבר בלשון הרמבים (מ"ג ה"ג, פרק ל"ב), מפני שהמנהג היה מורגל ומפורסם להקריב מיני בעה"ח בהיכלות לא גזרה חכמתו ותחכולתו שייצונו להניח מיני העבודות החם ולבטלם, מה שלא יעלה בלב לקבלו כפן מבעי האדם, שהוא נוסח תמיד למורגל, והשאיף השם מיני העבודות החם וצונו לבנות היכל לו ועשו לי מקדש — השידה והזמרה בקול ובכלי שיה היו מעניני עבודת הקדש והתעסקו בזה רק הלויים לכה, שהם היו נת המלומדים ואנשי המעלה באומה, שזכו לכתר כהונה וכתר תורה ביחד, ומלאכת חבור השירים והמוזמורים היתה כמו כן דתית בחותמה של האמונה, והתיחסה להחלק הליריקי, מחלקי השירה, כל עצמותה—תפלות ותשכחות, הגיוני לב והשתפכות הנפש.

מזמן גלות בבל השתדלו ראשו עמנו לשנות לטוב מצב הנשים בכל האופנים, ההגדה מתארת המנהגים המגונים של בני ישראל מן הגולה נתפסמו פני בזמנים הראשונים ומספרת: בשעה שעלו ישראל מן הגולה נתפסמו פני הנשים מן השמש והניחו אותן, והלכו להם ונשאו נשים נכריות, והיו הנשים מקיפות את המזבח ובכות (בראשית רבה, פרשה י"ח), המעשים הרעים האלה העירו את לב מלאכי לריב את ריב הנשים מן בעליהם הכובדים ויזכיה אותם (מלאכי ב', י"א—ט"ז) ברברים האלה: רא שית, מהראוי לקחת רק אשה אחת, וזהו כוננת מוסרו במאמרו: ולא אחד עשה וגו', שלפי תרגום יונתן ושאר המפרשים והרד"ק: אברהם אבינו אעפ"י שלא היו לו בנים משרה לא בגד בה שישא אחרת עליה, עד שהיא מרצונה אמרה לו, וכן יצחק זכור, ולדעת רש"י האחד הקב"ה, שיוווג לאדם חוה רק אשה אחת, ומזה ועוד מראיות אחרות יזכיה החכם מיכאעלים (מאן, רעכ, ח"ב § 95) שהתורה לא הסכימה מתחלה לרבי הנשים ורע עליה המעשה הזה, אלא שנשאה פנים להמנהג המורגל מכבר והניחה להם לישראל, עם קשו עורף, לאחז

במנהגם הישן; ויה שנית צריך כל איש לחבב את אשתו כאשר היא הכרתו ואשת בריתו, לא שפחה ומשועבדת לו; והשלישית, לא טוב ולא נכון לנרש אשתו בלי שום מעט, כי שגא שלח אמר ה' ופירשו (גישין צ"ב): שנו המשלח וכל המנרש אשתו ראשונה, אפילו מזבח מורף עליה דמעות וקשין גירושין (סנהדרין כ"ב א'). והחכם מיכאעלים שם § 119) רוצה להוציא כי בעיני נותן התורה בעצמו, היו קשין גירושין, וראיתו מן הכתוב ודבק באשתו וגו' (בראשית ב' כ"ד) אלא שגשג פנים גם כזה למנהג העם (מתיא י"ט, ה'—ט'). — חקמינו לא היתה להם רק אשה אחת, דמרבנן כל כמה דאיתא אשה לגביה לא נסיב אחריתא (כתובות ע"ז א' ד"ש"י שם) ונפירוש אמר רבי אמי: אני אומר כל הנושא אשה על אשתו יוציא ויתן כתובה (יבמות ס"ה א'). תקנו: שאסור לאדם שיקדש אשה עד שיראנה, ואסור לאדם שיקדש את בתו כשהיא קמנה עד שתגדיל ותאמר בפלוגי אני רוצה (קידושין ט"א א'). תקנו להאשה כתובה, שלא תהא קלה בעיני הבעל להוציאה (כתובות י" א' יבמות פ"ט) ותקנו כתובת בנין דכרין דשכניה הזכרים יירשו כתובתה, כדי שיקפץ האב ויכתוב לבתו נדוניה יפה (כתובות נ"ב, ב') וכל המשיא את בתו סתם לא יפחות לה מחמשים (זו"ש פ"ז) בהפך מן המנהג הראשון שהאב לקח מחיר מן הלוקח את בתו הנכבול וזכות האישה לנרש את אשתו רק באופנים ידועים) ונתנו גם להאשה הזכות לכוף את בעלה על הגט כתנאים ידועים. אם אמרה הוא מאים עלי לא בנין לה ונותן לה גם (כתובות ס"א ב') והאיש שנולדה בו מומין גדולים: מומי שחין ובעל פוליסום והמקמין והמצרף נחויש והבורסי או ששהה עשר שנים ולא ילדה, על כל אלה כופין אותו ויוציא (שם ע"ז א'). וכשארנו לרזו, שהבעל יזכה בנכסי אשתו, שמכרה בשעת שהיתה ארוסה לו, כמו שזכרה בנכסה שמכרה כשהיא נשואה, השיב: על החדשים אנו כושין אלא שאתם מגלגלין עלונו את הישנים (שם ע"ז ב'). כמה התמרמות יש בדברים האלה להמנהג ההוא, שהבעל זכאי באשתו, האשה בכלל נחשבה מאד בעיניהם, עד שאמרו: כל יהודי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה בלא תורה בלא חומה בלא שלום בלא ערה בלא חיים ואינו אדם שלם והקב"ה נתן בהאשה בינה יותר מן האישה (יבמות ס"ב ב') בהאשית רבה פ"ז) איש לאהב את אשתו כגופו ולכבדה יותר מגופו, האשה מאירה עיניו של אדם ומעמידתו על דגליו, ומעשה יפה יסופר מרי חייא שאשתו קא מצערא ליה וכו' הווח מוצא דבר מה היה מביאו לה לדורון, וכששאלו אותה: והרי היא קא מצערא ליה? השיב: דיינו שמגדלות בנינו ומצילות אותנו מן החטא, כמה טובה אשה טובה שהתורה נמשלה בה, וכתוב בספר בן סירא אשה טובה מתנהגת מוכה לבעלה, אשה יפה אשרי בעלה מספר ימים כפלים (שם ס"ב ס"ט) האשות הנה זה נתעלה אצל רבותינו מדרגה הטבעית והבהמית, למדרגה יותר גבוהה, התשוקה הטבעית הזו, שהיא מומבעת באמת בכל בעלי החיים, הוצרכה אצלם להתלכש בצורה אנושית, שיהא האדם מבקש בה רעיון ותכלית

יותר נעלה, להנות את נפשו באהבה וכחיים נעימים (בענג רוהני; שיהא מבקש אשה טובה והגונה לשלום ביתו שתהא מאירה עיניו ומגדלת בניו ומעמידתו על דגליו בכל עניני החיים, והשגת התכלית הנעלה הזו אי אפשר אלא בתנאים האלו דווקא; שיהא האדם נושא רק אשה אחת, שיראנה שתחלה, שתהא האשה הברתו ועזרת לו, חביבה עליו כגופו ומכובדת יותר מגופו, ומחשבת הגירושין יסור מלבו, כי שנוי המשלח, ומתוך שיש בענין האשות מעלה רוחנית ושלמות הנפש, שעל ידה האדם שלם, לפיכך הפרישות והנזירות מגונה אצלם כשפיכות דמים, והנזיר בכלל נקרא אצלם חוטא (גזיר כ"ב א', יבמות ס"ג ב'). בדעה הישרה הזאת התנגדו להנזירות, שנתפשטה בימים הראשונים בארצות המזרח בין בעלי אמונות שונות, הכמרים בארץ כנענים אסרו לתלמידיהם לאכול בשר ולשתות יין ולישא אשה, כל איש מהבראמינים בהודו המזרחית כיון שנולד לו נכד נתחייב להתענות ולהרבות בתפלה יותר, לפרוש מאשתו ומכל תענוגי הנוף, הכמרים מאמונת בודהא היו נודדים לכלתי קרוב אל אשה כל ימיהם, ואם לא קיימו את נדרם נדחו מעבודתם, אצל היוונים והרומאים הקדמונים היו נזירות (וועם מאלקסס) ולפני חורבן בית שני נצמחה גם אצלנו כת האסיים, ענין בעלי הכתה הזו היה להקדיש את הנפש על ידי הנזירות מתענוגי הנוף ומכל עניני דרך ארץ, היו מסגפים א"ע בתענית וברבוי התפלות, היו טובלים א"ע בכל יום ולבשו בגדים לבנים, חיזרו מבשר ייין ואמרו, בכדי לינות למדרגת השלמות היותר גדולה, יהא האדם שרוי בלא אשה ופנוי כל ימיו.

מצבם המדיני של היהודים אחרי גלות בבל ומחסורי הזמן גרמו להם לחיות ולהתנהג באופנים נבדלים, אם מעט ואם הרבה, מאופני הנהגתם בשעת כניסתן לארץ בראשונה, ותלי תלים של דברים יש בכאור הענין הגדול הזה, היוצאים מנכול מאמרי זה, ואנו אין לי לדבר פה אלא כמה שנוגע לענין ההינד בלבד, שנשתנה אצלם מכפי שהיה בתחלה, וגם זו בדרך קצרה, בזמן ההוא לא היו עוד היהודים עובדי אדמה ביהוד ומרוחקים משאר יושבי תבל כבימי ילדות האומה, מאורעות הזמן הטילו אותם אל ארץ רחבת ידים ונתפזרו בין האומות, אלה כארץ פרס ואלה במצרים ואלה בארץ כנען תחת שעבוד עול מלכות ודיוקנו להכניס ארצות חיייהם והנהגתם עם צרכי הישנה וההתייחסות שבינם לשאר אומות העולם, ולפי שנוי מצבם ודרך חיייהם נשתנו גם סדרי הנהגת הכנים, החנוך לא היה יכול עוד להתמלאות כראוי בתוך המשפחה, תורת אם לא השפיקה עוד להכשיר את הבן לחיי החברה ולמלאות ידיו בכל הדברים הנחוצים לפרנסתו, האב לא היה רשאי להטיל אימה יתרה בתוך ביתו (גישין ו' ב'), להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם והמכה בנו הגדול מגדלן אותו (רמב"ם הלכות מטרים פ"ז), מוסר אב לא היה עוד לקח משפיק, להנחיל לבנו כל חכמת אדם וצרכיו הנחוצים כמו בימים הראשונים ההם, בהיות ישראל שוכן לשכמין ולבתי אבותיו הנבדלים, הכת נמכרה והבן לשודה אביו נעבד וישב והמתין עד שאדונו אביו יעד לו אמה עכריה ואח"כ

נתן לו אשה, הרברים הראשונים לא נהגו עוד ונשארו רק הלכות פורחות מבלי שיצטרפו למעשה. נשתנו העתים נשתנו יחוסי המשפחה, נשתנו המהסורים ונשתנה ההנהגה. והנה תחת שבתחלה מי שהיה לו אב מלמדו תורה ומי שאין לו אב לא היה למד התחילו להושיב מלמדי תינוקות מתחלה בכל מדינה ומדינה, אחרי כן בכל פלך ופלך ולכסוף בכל עיר ועיר (כבא בתרא כ"א א'), וקבעו בתי הספר לחובה עד שכל עיר שאין בה תינוקות של בית רבן ההרימו אותה, כל עניני החנוך. הן במה שנוגע להזמן הקבוע להתחלת הלימוד ולהדרגת הלימודים מן הקל אל הכבד והן במה שנוגע למספר התלמידים בבית ספר אחד ולתכונות הנפש של המלמדים ומה שהם צריכים להבין ולדעת, כל אלו נתפרשו יפה היטב. (רמב"ם הלכות ת"ת פ"ב) והחובה היתה מוטלת ללמד את הבנים או מנות (קידושין פ"ב) ותלמוד תורה עם דרך ארץ, וכל המשים על לבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה. הרי זה חלל את השם ובוזו את התורה וכבה מאור הדת וגרם רעה לעצמו כי כל תורה שאין עמה מלאכה סופה במלה וגוררת עון, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות (רמב"ם, שם, פ"ג הלכה י'). — כתר התורה נפרדה מכתר הכהונה ונתנה בידי כל העם, ונולדו אז כהאומה חכמים יודעי דת, גם בלשנים ובעלי אומנין מהוללים, סוחרים בקיאים, אנשים מדיניים מבינים הלכות דרך ארץ, ובני ישראל עשו חיל בארץ הקדם עד גלות הארץ ביד הרומאים.

והואיל וענין החנוך והחיים המדיניים ומצב ההשכלה קשורים ומדובקים זו בזו, לפיכך היו היהודים מאחרי כן בארצות המערב משונים ובדלים בחנוך בניהם ובמצב השכלתם כפי הבדל מצבם המדיני בארצות מגוריהם השונות וכפי הבדל מצב ההשכלה של כל אומה ואומה בארצות פוזדיהם. לא הרי יהודי ספרד כהרי יהודי צרפת הצפונית ולא הרי היהודים האלה כהרי יהודי צרפת הדרומית ולא הרי אלה כיהודי ארץ אשכנז ופולין. תחת ממשלת הערביים בספרד, שהמו ליהודים חסד והנהילום כל זכויות המדינה, ותחת ממשלת ההשכלת הערביאית, שנבנתה בימים ההם על הזרונה של חכמת היוגית או האלכסנדרית, הצטיינו היהודים בחנוך נאה בבתי למוד מתוקנים, ויחדו עם הערביאים התאמצו לקנות שלמות במדעים והיו בזמנם למאורות ברקיע שמי איירופה, ספרי חכמי הדורות ההם שנשארו לנו לירושת עולם, מעידים על הגית רוחם ועל הליכותיהם בדרך ארץ ועל פעולתם בתורה ובחכמה, לא כן אמנם בשאר המדינות, שהכנסיה הקאטולית היתה שלטת, כל חכמת אנוש והתפתחות כחות הנפש הגבילה רק בחוג הדת, ואך לאמונה נברה בארץ, ופעולות האדם בעולם הזה נחשבו רק לפי ערך הטוב, שמגיע מהן לחיי העולם הבא. ולפי זה כל ענין החנוך נעשה רק כנבילות הדת לבד, ובני כל המון העם נתנו להתחנך בידי הכנסיה ועושי רצונה, שהיו מיניעים נפשם בלמודי השאלאסטיק הזרים והעמימו על דעתם להג הרכה ללא הועיל, בזמן כזה ובמדינות כאלה, שהשנאה וקנאת הדת הוציאו את ההשכלה האנושית

מן העולם, גודל היהודים, היה רע ומר מאד, על צוארם נדרסו בכל מקום, כל האומות היו להם לאויבים ונטלו מהם כל זכות וכבוד אדם, דווים, סחופים, מעונים ומרוחקים מחרבת המדינה נוורו אחר וצמצמו עצמם ואת דעתם רק בדי אמות של הלכה, שמרוב הלחץ והדחק במקום צר וסגור בלי תנועה ובלי נשימת רוח חכמה ודעת בקדם, גם היא פניה לא היו לה עוד ומעמה נשתנה לפנים, דרכי החנוך היו שוממים והבנים לא נתחנכו כרוח רבותינו, נפשם יבשה אין כל בלתי אל פלפולי התלמוד עיניהם, מצוקות הזמן הפילו הכלי שנה על עיני היהודים ונדרסו עמי מבלי הדעת, בלמודם, במנהגיהם ובמשאם ומתנם היו כהולמים, הדלו להרציש ולהבחין שפלותם ועניות דעתם וסחיתות דרכי פרנסתם ולא ידעו במה ישלחו, ובשביל כך היו ללעג ולקלס עוד יותר, עם תקומת החכמות וההשכלה האנושית בסוף הדורות הבינים עלה מעט מעט השחר לחנוך הבנים. הקנאה ושנאת הדת התחילו לאבד כחן יותר ויותר, ואתן היו הולכים וכלים כל הלמודים היוצאים מגבול חיי המין האנושי בעולם העשייה וכל הרברים המרבים הכל. יד ממשלת המדינת גברה על ממשלת הדתית ודרשה מאת כל איש להיות מוכשר בכל הידיעות והמלאכות הדרושות להיי החברה. כבוד האדם הורם מעלה מעלה, הזכות נתונה לכל להשלים את נפשו ולהכשירה, והבנים כיון שגם הם ככלל חברת המדינה יש להם זכות להיות מחונכים ומגודלים כראוי, וזכותם הטבעית הזאת היא חייבה את ההורים להגנם ולהכשירם להכלית, חיי החברה, ונתנה להרשות הזכות להזויר ולעורר את ההורים על מצות החנוך, וגם הטילה עליה לחובה למלאות מקום ההורים בענין זה, באם שיהא נחוץ כך, ולהמציא מצדה אמצעים ותחבולות נאותות לעניני החנוך, ועתה בזמננו זה הרי היה צורך כללי, לחוש להאמצעים המעולים ולהתכלית הרצויה של חנוך הבנים, להרחיב למודד חנוך יותר נכונים ודרכי חנוך יותר מועילים ונוחים עד בני המדרגות התחתונות בחברת האדם, לשמור חוקי אהבה הנותנים רוח חיים במעשי החנוך, להוקיל את כבוד הילך ולחלק לו הכבוד הראוי, דומה למה שאמרו: יהי כבוד תלמידך הכוב עליך כשליך (אבות, רמב"ם הלכות ת"ת י"ב).

(סוף יבוא.)

מכתב אל המורל.

ראדאם בירה זיו תולית.

והיותם נקיים מח' ומישראל (דברים לב כ"ב)

מי כעם ישראל גוי נאמין בארץ! מאמינים בני מאמינים!
מאמינים לאותות מאשרים מתעים עוכרי שארם ומוצצי דמם, פושמי עורם מעל עצמותיהם ומשחיתי חלקתם בארץ, מאמינים לשיחות נשים זקנות מתפרות כסתות בראש כל חוצות, מאמינים המה לכל טראה דמיון

מה אנו המורה המשיח אנו...
 (סוף מחוברי מ) פתח ספרו של רבינו יצחק
 בן אבן עזר על ספרו של רבינו יצחק בן אבן עזר

אף על פי שבזמן הזה העולם ככלל עומד על סף נקבה גבוהה כהלכות
 אשות ובעסקי המשפחה והחנוך כפי מדרגתו הגבוהה בהשכלת האמת והמדות
 האנושיות. אף על פי כן סבור אני שלא אחמא להאמת אם במה שנוגע
 לחיננים האלו אחשוב את ההדושים שבקרבונו ליוצאים מן הכלל. אמת היא
 שרובי הנשים והתעמרות האב בבניו למקרה במלו אבל דינם עם כל
 תולדותיהם הרעות לא כמלה והרי זה דומה למה שאמרנו ארבע מיתות במלו
 דין ארבע מיתות לא במלו אצלנו הרבה הלכות יש שאינן יכולות להתקיים
 עוד ולהתנשם במעשה ונשארו כרוחות ערטילאין בקרב החמון בזהו ובדמינו
 שהוא שונה בהן תמיד. ועל ידי זה יתבלבל לפעמים ויסלף דרכו באהדות
 החיים. וענין הדבר הזה יחויב מפאת תכונת דתנו שבתהלת התיסרותה
 נגלתה במנהגים והתערבה בעניני דרך ארץ להסכים כל המעשים והנהגות
 עם מושגיה וחוקי רצונה. ולפי שכסכת שנויי המקום והזמן וצרכי החיים לא
 יכלה ההפכמה המבוקשת היא להתקיים בדברים רבים בשום אופן והוכרחה
 להתבטל מאליה. נזכר מזה פירוה אם לא בין כות הדת. הררשת רק השכל
 וידוע את ה' עשות משפט ואהבת חסד (ירמיה מ' כ"ג. מיכה ו' ה') עכ"פ
 בין חומר הדת ועולם העשייה בין הלכה ומעשה. והפירוד הזה החיצוני שאצל
 נביאי האמת והצדק לא נחשב כי אם אך רוח דעת ויראת ה' המהורה
 תשאר בלב העם. הביא אמנם החכמים מאחריהם במצודה העץ ובקשו תחבולות
 לרוב את הרחוקים אם לא בקירוב גמור כפשוטו. כמו שהיה בתהלה בשעת
 בניית הארץ הראשונה. בתהלת הולדת האומה עכ"פ בקירוב מלאכותי
 ומדרשיי. ואלה החוקים שאי אפשר להיות להם בתורח שום מציאות בעולם.
 הלימוד בהם ושיח שפתים חיוב ומקובל ומרובה כאלו הם גלגלים בפועל.
 ומקום היה לבעלי הסודות אחיכ להתגדר בזה ולתלות בכל דבור וככל אות
 כוונת וסודות חדשים לא שערום אבותינו הראשונים שקיימו ועשו בזמנם
 הדברים האלה בתמימות ובפשטות גמורה. כדברים שהיו נהוגים ומדגלים
 ומובנים לשעתם. הדברים כזה דרשים באור רחב. אלא שענין מאמר זה לא
 ירשני להאריך וסומך אני על המבין שיאמת מה שאמרנו בראיות צורקות
 מעצמו. וכל זה לא אמרתי אלא להורות הסבה שהכשיה תכונת העם
 להחזיק בכלל בדברים שעלינו אבד כלה ובהנהגות היוצאות מסדר העולם
 הנכון. ולשמור בתוכו לפעמים וזכרונות ומושגי עיניים עינים שהם בעצמם
 כבר עברו ובטלו מן העולם.

בקורות עניני האשות מצינו דוגמא מה רב כח המנהג וההרגל הנבוע
 מטקור רוח העם וארוחות דרכו בדורות עולמים. לפעול בתוקף עוז אחי מאות
 שנים הרכה על גוי ואדם יחד נגד כל התקנות הטובות והישירות. כל אלה

משוטני הנשים יאמר החכם האנגלי דיקסאן בספרו הנשים כרוח יכולים
 למצוא בספרי רת הישנים של הספרדים. כהורות הבינים אוצר כלום ממיני
 החרפות והגדופים עליהן כל סופרי הדורות החם מתארים את העלמה לנחש
 אחזה ושרים. הם מוכיחים כי כל הרעים והמחבלים בארץ ובשמים הם ממין
 נקבה. לילית, מחלת והשרות הארפיען פוריען האכזריות. נשים הן חוה אכלה
 מעין הרעת וחביאה רעה לעולם. כנות לזם השחיתות את דרכן וממאו את
 אביהן. אישת פומטר היתה מפשול ליוסף הצדיק. בת שבע הביאה את דוד
 לדבר עברה הנשים המו את לב שלמה הנקבה כלה מרטה ומקררה ועד
 ראשה משחתה בת. לבח נבוב וראשה ריק ואינו אלא מין דבר כחול ושרוק
 ומקושש בתלשימין. עיניה מחשיאות. רגליה ממהרות לרוץ לרעה. דבריה כזב
 ומרמה. בעורקיה תבער אש שורפת את כל הקרב אליה. מחשבותיה מחשבות
 און. אישפתותיה מתאוות יין. עיניה תעור יפעתה להשחית נשמת האדם.
 מקוששת ומבושמת בתלשולי נשים היא יושבת כזונה בשוקים ובפתח עינים
 על דרך ונכונה לתת דודיה כאתנן. כל יצר לכה ריק דע כל היום. נפש
 אדם תצוד בנגעה בה נשימתה. עון והגות לכה זמה כי מאהבה השמן טוב
 ליה יואד יצבן אדם זמון יתתה דודיה לעד מתת אותם לאיש ישר. —
 המתהסדים מהנכסיה והקמולית מאיכתם השמורה להנשים היו קודאים תגר
 וצעקו פלאמולב צר לנו שהאדם נברא זכר ונקבה. לידעתם היה טוב יותר
 אלמלא ולא היו לה האדם התשוקות המרתיחות את דמו והמשיאות אותו
 לאחבת נשים. מניה ומורה אצלם. שלפי סדר מלכות שמים לעתיד לבוא
 האשות תהא במלה. הסדר הזה נחשב להמדרגה היותר גדולה מכל מה שהאדם
 יוכל אף להשיגה ועל הנשים הכשרים החובה מוטלת להנהיג בכל מאמצי כוחם
 את הסדר הזה ולתקן העולם במלכות שרה. עלינו להתפלל בכל יום לאבינו
 שבשמים במעשה עמו וחסדו לנלות רצונו בארץ מתחת כמו בשמים ממעל.
 ואם תאמר וכל יחא לן לאבנו שבשמים שיחוסם המשפחה ופסקו האנשים
 לא ישארו עוד נשים ובנים לא יולדה עוד? על השאלה הזאת הרבה
 מהכשרים האלה משיבים זקן מוטב שיחרכ העולם ואל יזו משנה ממקומה.
 על פיהם היה העולם שמש במשך מאה שנה ונשאה יבושה לבהמות ולחיות
 השדה. להצלחת המין האנושי אמנם עזה כמות אחבה ומושרשת עמוק עמוק
 בלב איש ואפילו כל הדרשות והתוכחות שבעולם באות ומוענות עליה אינן
 עוקרות אותה ממקומה.

ומהיכן באה יישאל החכם הנזכר השנאה הכבושה והדעה המשובשת
 הזאת והמתנגדת ליישוב העולם ולרוח הברית החדשה. שבפירוש צותה על
 הכהן הראשי להיות בעל אשה לנהג יפחה את ביתו ונלהיות מוראו על בניו.
 כמנהגובל לנהג עדת ה' האיש הוא שאיננו יכול לנהג את ביתו? כך קבלו
 שלחי החדת הרברים הללו ועל פיהם נתקן במאה השלישית. שהפנוי פסול
 לכל בהנהגת דתית. ומהיכן לקחה הכנסייה הזו לקבוע ההלכה. שאהבה תועבה
 והאשם מר ממות. טוב לפני אלהים ימלש ממנה?

ההלכה הפסוקה הזו. משיב החכם הנזכר. לא נצמחה ברומא. אדרבה היא היתה זרה לרוחה ובפרט לחוקי הרומאים. ואמנם הגיעה אליה מסקום אהה מהמדינה ההיא. שזכתה את כל העולם בכלל. וזין ובדעות דתיות בכל זמן תמיד — היא מדינת ספרד המפורסמת. ספרד היא בתרונות של ארץ הקדם. בתוך גידיה שוטפים דמי צור וירושלים. במדה זו בדמי רומא וסיראקוזה. בני צור ומצרים נמנו בתוכה. כמו הרומאים ובני היונים. את מלאכותיהם היפות. התלחבות רוחם וחמאותיהם ומעשיהם המתועבים. איזידה אלילת מצרים. דיאנה אלילת היונים ועשתרות שקוץ הצידונים מצאו לפניהן ארץ מולדת חדשה לא לבד ברחובות עיר קאדקס. הנקראים עד היום בשמות צוריים. ולא לבד במקלמי סאגונט. שעד היום יושר שמה השיר של הנשים הקדשות (וועסמאלקס) אלא בכל הערים הדרומיות והמזרחיות ובכל הכרמים וגם בלבנות הנשים ובדמיון חכמי הרשים ובמחשבות הנוזרים והכהנים. על ידי קרכת משפחה. שיש לה לספרד עם ארץ הקדם בעלת הדמיון. הצמיחה תמיד ככל הזמנים כגנה סכסוכים דתים ותעתועים ואך מידה נתנו לה להכנסיה הרומית כמעט כל הדברים המיוחדים והמופלאים באמונתה ובהנהגתה שבהם היא נבדלת מהאמונה בימי שליחי הדת הראשונים. ספרד היא הממציאה בתוך שאר מנהגים אחרים גם תקנת הפרישות. ובשנת 306 גורח: כל כהן יגאל מן כהונתו עד שיגרש את אשתו. ומוטן ההוא בקשה תחבולות לכופ את הכנסיה הרומית על התקנה הזו ועד שתאמר רוצה אני. וקאם שאון והמולה ונלחמו כמה מאות שנים. עד שרומא נאנסה לקבל ממנה את התקנה הזו ככלל שאר דברים מעבודת העשתרות הישנה אצלה. שנתנה לה אך שם אהר לכסות עינים. אחיכ השתדלה רומא מצדה להנחית את האיכה אל האשה ואת תקנת הפרישות בכל מקום שידה מגעת. אבל כל אומות גרמניא. שאצלם נחשבו הנשים וחיי המשפחה מימות עולם. ורשפי אחבה בעיניהם רשפי קיש שלהבת יה. הם סרכו בדבר הזר והמוזר הזה והתנגדו אליו בכל נפשם ומאדם. אלף שנים ארכה המלחמה בין רוח הצידונים ובין רוח הגרמאנים. עד שבא ליוטער וקדע את גרמניא מידי רומא ויסד הדת הפרמאטסמאטית. זו מלחמה על הפורקן ועל הכבוד ועל ההשוואה האנושית של הנשים!

ספרד המזנקת שפע רוח הצידונים לא יכלה להסיר מתוכה משפחה המעוקל על הנשים. שהתנחל לה שאת הרוח ההיא הקדומה נגד רוח הדת הנוצרית. אם כי בכבוד הדת הזו יתימרה.

ואיך שהשכילו החכמים להמיכ מצב האשה ויחסי האכות עם הבנים בענין ההנוך. ושאר הענינים בדרך חדשה ונאותה פני צורך השעה. אף על פי כן המושגים הישנים בדברים האלה נשארו קבועים. הנשים כאז כעת נחשבו לקלות וחסרות דעת על מצב אחר עם חרש שופה וקטן. ואם אמנם אין שונאים אותן חלילה ואין מזלזלים אותן ממיני הזלזולים הנזכרים למעלה הנה לא תוכלו לכהר. אתם ההדיוטים. כי בכלל מנהגכם עם נשיכם הוא בדרך בויון וכשאם נפש כמו עם בריות ספחותי המדרגה. הנקלה מכם חושב

את עצמו לגדול במעלה אפילו מן הנכבדות שכנשים. אל תכחדו כי כל אחד מכם חושב את עצמו בגאונו וגאותו להעיקר והתכלית בכריאה והאשה היא אך מפלה לגביה. יש בהם מתהפדים שמשתמשים בנשיהם כאדונים עם שפחותיהם המשוועבות להם בגופן ונותנים להן פקודותיהם ברמו האצבעות ובקריצת עין לבד. כאלו השיחה עמהן נגאי הוא להם; יש בכם גם אלה שנמנעים לקרות נשיהם בשמותן. שמיא. מפשא. שפלה. את. היא. פלונת. אלה הם התוארים השגורים אצלם לכנות בהם את האשה; יש בכם עוד אלה שאינם אוכלים על שולחן אחד עם נשיהם ונבנותיהם. כך מקובל אצלכם. שהנשים השנתן קצרה ומרגלא בפומיכם; ארוכות שערות האשה ודעתה קצרה. אין ביכלתה לדעת ולהשיג מאומה. אינה יכולה ואינה צריכה לדעת חוץ מזה: למשל במפליה ולהגיע הילד בעריסה. להסיק התנור ולשפות הקדרה ולא לקרוח תבשילה. כל כבודה בבית המבשלות פנימה ואינו אשה כשרה. כל ישעושה רצון בעלה ויודעת. שהיא שמיא. מיפשא ושפלה ואינה יכולין להכין מה שהגברים בכלל מבינים. והאשה בעצמה. הנה בשפלותה הורגלה בעצמה להשפיל את נפשה ויושבת. בידיה בריה שפלה ופסורה ממצות אנשים ומכל דברי דעת. ואין לה בעולמה אלא לאכול ולשתות. להתקשט בתכשיטין ולהוליד בנים. אמת הדבר. כי רבוי הנשים אינו נוחג עוד. על פני תקנת החכמים. אבל התולדות הרעות היוצאות ממנה זה נשארו בהרבה מכם בתקפן. הנשואין ענין קל הוא אצלם כאילו ענין מעניני משא ומתן וכשהוק הוא להם לקחת אשה ולגרשה. עד שרבים נושאים ומגרשים נשים רבות בזמן קצר. ולא זו בלבד אלא שיש המקילים בתקנת חכמים ונושאים בסתר נשים רבות. אצל הרבנים בארצנו שם יוכל כל איש לראות בעיניו ולשמוע באוזניו דברים זרים ומתמיחים. מעניני הנשואין והגירושין והעינות בהמון העם. המוכיחים למדי על השפלת כבוד האשה בעיניהם. אני ידעתי. כי לא תמצאו קורת רוח בדברי ותתמהו איש אל אחיו לאמר: מה היה לאיש זה. כי בא לנבל פיו. בדבר הנשים ולדבר עמנו בענין זה. שאינו כדאי לרוב קטנותו ולמיעוט ערכו לבלות בו הזמן הנם? מה לך תאמרו אלי בלעג ובוהו. מה לך ולענינים גסים ופחותי הערך כאלה? כלך אצל שיר ומליצה. או אצל פירושי מקראות ופזמונים עתיקים כשאר הכריות שכמותך! אבל רבותי. אם הענין הזה קטן הוא. בעיניכם הנה בעיני גרויל הוא מאוד. ועוד הרבה יתר מאוד משיהים ומליצות ופזמונים. ואפילו מחקרי קדמוניות הרבה ומסברות והשערות בעלי הסברא שבקרבנו. הן התקלה היוצאת ממושגים זרים והנהגות זרות בענין זה. לסדרי הנהגת הבית והנוך הבנים גדולה היא ורבה מאוד ופוגעת בתורת האדם. בהצלחת ואושר חמין האנושי. במושגים הזרים בענין זה. נשארם על המצב השפל. שעמרו עליו הגוים הבלתי מתוקנים לפני כמה אלפי שנים. ואיך תאמרו: בעלים אנו. נשים אנו. אם לא כתורת האדם אתם נוטלים השם הזה. ותשובתכם נשארה מעל!

גם חרדי בחורכים ונעריכם לא טובים: המה מחראשוני: בכל הנעשה שמה גם שמה רבה העוובה בסדרי החנוך. אין זה חנוך אנשי פי אין מכשירים את בניכם לחיי עולם ואין מלמדים אותם את הדברים הרהושים להצלחת ולאשר האדם ואינו גם חנוך דתי במובנו הראוי הואיל ולמדתי הדת אין מלמדים אותם כהוגן. הנערים אינם מבינים במקרא וידיעתם בכתבי הקדש בכל הקדושים רפויה מאד כידיעת מלמדיהם בעצמם החושבים את למוד המקרא לאיסור כאלו הוא מבוא ליד מינות וכפירה. הדבר הזה שמתרשלים בתוהו ונביאים ונמנעים להיות מהירים לקרות ולדקדק תמוה מאוד ובעיני הכלתי בקיאים בדרכי חנוך בני ישראל בארצנו עוד יתראה בדבר בדוי וגוזמא כי האיד יתכן להתרשל בלמוד המקרא שהוא היסוד ופנת הדת של היהודים ולעזוב ידיעת הלשון ההיא שבה כהובים כל המצוות והחקקים שאותם הם לומדים ומלמדים אבל הבקיאים יודעים שכן הוא באמת ואין לכוז את הנסיון ואף על פי שאינני מחויב לתת טעם לדבר המוזר הזה והוא יוצא מגדר מאמרי אעפ"כ לא אמנע מלשעה אנכי גרא השערת כי הנה הנוסדת על דבר ידוע ומוטבע כמבע היהודים מאז מעולם והוא: שכחתערכם בנינים ילמדו ממעשיהם וממנהגיהם ועוד על דרך זו שבארו דבותינו כהרעים שבהם ועשו כחמתוקנים בהם לא יעשו וזהו ידוע הוא שהכנסיה הקאמולית כדורות הבינים בחשבה לשלום כרוח העם ובמנונם ולפרש דברי כתבי הקודש כפי הנאות להפצה ולהנאתה ולשובתה החזקה אותם בידה וברשותה בדברים שבקדושה השויכים רק להלל ולא לשאר העם ותקלות הרבה תקלות גדולות ונוראות יצאו מהדבר הרע הזה בשם התורה שנתפרשה שלא כהלכה נעשו שערויות רבות והתרו מעשים מגונים ונסלחו חטאים ונמכרו חלקי העולם הבא בעד בצע כסף ועד שבא ליושע והרעיש את העולם נגד הדבר הזה הוא החל לתרגם כתבי הקודש אשכנזית ולמסרם לכל העם למען יקראו בספר ויבינו במקרא ולא ילכו עוד בעינים עצומות אחרי המתעים אותם מדרך. כזאת אירע לכתבי הקודש ולהלשון גם אצל היהודים בימי האפלה ההם קמו בקרבנו מסיתים ומדחיים הרבה שבכדי להונות ולתפוש בני ישראל בלבנותם התאמצו להסיגם אחור מהכמים הגדולים ולהשיכם לשונם וכתבי קדשם ועם זה משל ומליצה דבר חכמים וחידותם ואך בהשכחת כל אלה היתה להם תקומה בעם והיו יכולים לעשות פגונים חדשים ועבודות זרות ומשונות להוליך בהם את המון העם שולל להנאת עצמם בעתים ההם נצמחו פירושי תוהו ודהשות מכוללות ועקומות שעקמו את הכתובים ועקמו ובלבלו דעות העם וגרמו להם רעות רבות וצרות וזמים רבים לישראל ללא אמת וללא תורה מימי הרעפאמאריציה החתילה הרפצות בענין זה להתגדר גם אצל היהודים וכמו החכמים בעמי הארץ כך החכמים בקרב היהודים הרימו ראש ומן המשכילים החלו לצרוף תורת אל לכאר ולכר וללמן והחזירו עמדת התורה והלשון והחכמה ליושנה רק אצל החידושים שבקרבנו עוד משתמרים הבלי שוא של המהבילים הראשונים בימים ההם

וגם מאחרי כן בניהם משוללי חנוך הדת הישרה אינם מקפידים על לשונם ותורגם לא נתקיימה בידם והיו עבדו זה לאכלה להמדיחים ולהמתחסדים שבארצנו שבחנוך פרוע כזה נהא להם*) — כל עיקר הלמוד שמלמדים הנערים בחדרים הוא רק תלמוד לבר וגם זה בדרך מבלבל לא בסדר מכוון ונעדר לפי שנות התלמידים והשנתם כמו שנבלו ראשונים ספים להם כתורא במוץ הפלפולים וממלאים כרשם בדברים קשים שאינם יכולים לעכלם ועומטים על מוחם עינים כבדים ובלתי מובנים כגון שמת פתח פתח בכל פירושיה שומאת זבים ונדות ופוצא בהן דברים הרבה ומחכמות והיריעות המפשירות את האדם לחיי העולם ומשאר עניני דרך ארץ והאומנות שעליהם הזהירו דבותינו כמה זמנה פעמים בהזרות רבות אינם מסעימים אותם אפילו כל שחואו כאלו אתם ובינים אינכם מן הישוב ודבר אין לכם עם חברת האדם; כאלו אתם עושים נחת רוח ליוצרכם ומכבדים את מי שאמר וחי העולם בחיפך ממה שאמרו החכמים בזאת שבניכם אינם מתבוננים במעשי וברואי הנפלאים ואינם מיהדים עצמם להכין ולהשכיל בחכמות ותבונות; כאלו הארץ לא נתנה לבני אדם ומן החדרים יעלו בניכם השמימה ללמוד גפיה בישיבה של מעלה ולדרוש ולפלפל במתכתא דרקי או כאלו אתם יושבים במדבר והקביה מוריד לכם מן ומפריה השלו אל פיכם איכה תאמרו אבות אנחנו ואת בנינו אנו מחנכים אכן הנה בניכם כבואם ריקים ונעורים מכל כשרון ודעת בעולם ואינם יכולים למצוא מחיתם וקללו יום הולדתם הנה בניכם האומללים מלמדים עליכם קמגוריא כי לא הכשרתם אותם בחנוך טוב ונאה להתפרנס שלא בצער הרעותם מעשיהם וקפחתם את פרנסתם והכאתם אותם ליד שפלות ולידי יסורים קשים ומרים!

ואם חינוך הבנים הוא ענין חשוב מאד ואם אושר חברת האדם בכלל ודור סתה תלויים מאופני החנוך של כל יחיד מהדעות וההרגשות שנושעים במס אהר מילדותו ומחידועות והלמודים שמלמדים אותו הנה איך אכזא ל נצמער על זה שענין כזה בשביל שהוא נכבד הפסיה שאינו מוטל תחת השגחת הכלל והערבות החובה אצלנו כשאר דברים גרועים ממנו בערכם אינה נהגת בו החברה אינה מקבלת עליה תורת הערבות והחובה לפקה על חנוך הבנים שיהא נעשה כמשפט הראוי ברוח הדת וברוח תורת האדם להכין ולהכשיר אנשים מעולים ומתוקנים ענין כזה בשביל שהוא נכבד ובו קשורה הצלחת איש פרטי והכלל אותו פרקה החברה מעליה ומסרה אותו כרבר הרשות ליד כל אחד מההורים לעשות בזה כרצונו כמה יש בקרבנו הורים כאלה שהם בורים ועמי הארץ גמורים חסרי לב וריקים מכל ידיעה

(*) במשפט הזה לא יצדק מכל וכל לדעת כי אמנם דברו ימו עכנו יורונו התקן כי הלמוד במקרא הדל מישראל טעת אשר אצל העמים החל להיות חביב וכבד והשנאה הכבושה נגד כתבי הקדש נולדה רק על ברכי ההעקקה האשכנזית אשר לפגול היתה להיראים ועד העת הזאת לא נראה ולא נמצא בשום ספר אף מהמהבילים והמתחסדים אשר דברו סתה על למוד כתבי הקדש וענין על זה מאברי עת למעת (שנה זו חוברת ו) — המויל

